3de vergadering

Donderdag 18 september 1997

Aanvang 10.15 uur

Voorzitter: Bukman

Tegenwoordig zijn 144 leden, te weten:

Adelmund, Aiking-van Wageningen, Apostolou, Van Ardenne-van der Hoeven, Assen, Augusteijn-Esser, Bakker, Beinema, Van den Berg, Biesheuvel, Bijleveld-Schouten, Blaauw, Blauw, Van Blerck-Woerdman, Bolkestein, Van den Bos, Van Boxtel, Bremmer, Bukman, M.M. van der Burg, Van de Camp, Cherribi, De Cloe, Cornielje, Crone, Van Dijke, Dijksma, Dittrich, Van den Doel, Doelman-Pel, Duivesteijn, Essers, Feenstra, Fermina, Gabor, Van Gelder, Van Gijzel, Giskes, De Graaf, De Haan, Van Heemskerck Pillis-Duvekot, Van Heemst, Heeringa, Van der Heijden, Hendriks, Hessing, Hillen, Hoekema, Van der Hoeven, Hofstra, Van Hoof, Hoogervorst, De Hoop Scheffer, Ten Hoopen, Houda, Huys, Janmaat, Jeekel, A. de Jong, G. de Jong, Jorritsma-van Oosten, Kalsbeek-Jasperse, M.M.H. Kamp, Keur, Klein Molekamp, Koekkoek, De Koning, Korthals, Lambrechts, Lansink, Leerkes, Leers, Liemburg, Lilipaly, Van der Linden, Luchtenveld, Marijnissen, Mateman, R.A. Meijer, Th.A.M. Meijer, Middel, Van Middelkoop, Mulder-van Dam, Van Nieuwenhoven, Nijpels-Hezemans, Noorman-den Uyl, Oedayraj Singh Varma, Oudkerk, Van Oven, Passtoors, Van der Ploeg, Poppe, Rabbae, Rehwinkel, Reitsma, Remkes, Van Rey, Van 't Riet, Rijpstra, Roethof, Rosenmöller, Rouvoet, Scheltema-de Nie, Schimmel, Schutte, Schuurman, Sipkes, Smits, Soutendijk-van Appeldoorn, Stellingwerf, Sterk, Van der Stoel, Swildens-Rozendaal, Terpstra, Van Traa, Valk, Ter Veer, Te Veldhuis, Verbugt, Verhagen, Verkerk, Versnel-Schmitz, Verspaget, Visser-van Doorn, Vliegenthart, Van der Vlies, Van Vliet, M.B. Vos, O.P.G. Vos, Voûte-Droste, B.M. de Vries, J.M. de Vries, Wallage, Van Walsem, Van Waning, Weisglas, Van Wingerden, Witteveen-Hevinga, Wolffensperger, Wolters, Woltjer, Ybema, Van Zijl en Van Zuijlen,

en de heren Kok, minister-president, minister van Algemene Zaken, Dijkstal, vice-minister-president, minister van Binnenlandse Zaken, Van Mierlo, vice-minister-president, minister van Buitenlandse Zaken, mevrouw Sorgdrager, minister van Justitie, de heren Ritzen, minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, Zalm, minister van Financiën, Voorhoeve, minister van Defensie, mevrouw De Boer, minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, mevrouw Jorritsma-Lebbink, minister van Verkeer en Waterstaat, de heren Wijers, minister van Economische Zaken, Van Aartsen, minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Melkert, minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, mevrouw Borst-Eilers, minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, de heren Pronk, minister voor Ontwikkelingssamenwerking, Kohnstamm, staatssecretaris van Binnenlandse Zaken, mevrouw Van de Vondervoort, staatssecretaris van Binnenlandse Zaken, de heer Patijn, staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, mevrouw Schmitz, staatssecretaris van Justitie, mevrouw Netelenbos, staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, de heren Nuis, staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, Vermeend, staatssecretaris van Financiën, Gmelich Meijling, staatssecretaris van Defensie, ?Tommel, staatssecretaris van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, mevrouw Van Dok-van Weele, staatssecretaris van Economische Zaken, de heer De Grave, staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, en mevrouw Terpstra, staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

□

De **voorzitter**: Ik deel aan de Kamer mede, dat zijn ingekomen berichten van verhindering van de leden:

Liemburg, wegens bezigheden elders, alleen voor de middagvergadering;

H. Vos, wegens ziekte.

Deze berichten worden voor kennisgeving aangenomen.

Aan de orde is de voortzetting van:
- **de algemene politieke beschouwingen naar aanleiding van de Miljoenennota voor het jaar 1998.**

(Zie vergadering van 17 september 1997.)

De **voorzitter**: Door mij zijn schriftelijke antwoorden ontvangen van de minister-president op vragen, gesteld in eerste termijn.

Deze antwoorden zullen worden opgenomen in een bijvoegsel bij de Handelingen.

(Het bijvoegsel is opgenomen aan het eind van deze weekeditie.)[1]

De beraadslaging wordt hervat.

De heer Kok, minister-president

De **voorzitter**: Voor het begin van het antwoord van de regering in eerste termijn, deel ik mee dat het bij de algemene beschouwingen de gewoonte is dat de spreektijd van de Kamer in tweede termijn eenderde is van de spreektijd in eerste termijn. Dat betekent voor het CDA, de PvdA en de VVD 15 minuten, voor D66 13,5 minuut, voor GroenLinks 7 minuten, voor de groep-Nijpels en het lid Hendriks 2,5 minuut en voor de overige kleine fracties 5 minuten.

□

Minister **Kok**: Mijnheer de voorzitter! Ik wil allereerst mijn dank uitspreken aan de geachte afgevaardigden voor de geleverde inbreng in eerste termijn. Ik heb vanochtend een aantal van de naar voren gebrachte vragen en aandachtspunten van een schriftelijke beantwoording voorzien. Ik ben desondanks gedwongen om, gelet op de lengte van de bijdragen gisteren, een zekere selectie te maken. Ik bied daarom bij voorbaat mijn excuses aan, omdat ik niet op alles zal reageren. Dat zou ook onmogelijk zijn.

Een belangrijk deel van de inbreng gisteren had betrekking op gedachtewisselingen tussen fracties onderling. Die opmerkingen waren dus niet altijd direct en ook niet indirect aan het kabinet gericht. Dat scheelt weer. Verder zijn opmerkingen gemaakt over het komende kabinetsbeleid, de komende kabinetsperiode. Daarover bestaan ook in de boezem van het kabinet interessante gedachten. Het is echter beter dat ik mij in mijn antwoord vooral concentreer op het hoofdthema van deze algemene politieke beschouwingen, te weten de begrotingsvoorstellen en de beleidsvoornemens voor 1998.

In vrijwel alle bijdragen is melding gemaakt van het feit dat de resultaten van drie jaar en straks vier jaar kabinetsbeleid op vrijwel alle onderdelen veel gunstiger zijn dan wij in 1994 dachten. Ik dank de woordvoerders voor de woorden van waardering op dat punt, met inbegrip van de aangebrachte relativeringen. Die gunstige uitkomsten en vooruitzichten hebben onder andere betrekking op de werkgelegenheid. De feiten zijn genoegzaam bekend. Er was sprake van een toename van het aantal mensen met betaald werk met tussen de 450.000 en 500.000 en van een daling van de werkloosheid met alles bijeengenomen ongeveer 25% ten opzichte van 1994, inclusief een daling van de langdurige werkloosheid, al moet op dat punt nog veel meer gebeuren. Verder was er sprake van een verbetering in de ontwikkeling van de besteedbare inkomens, nog los van de statistisch onzichtbare maar voor mensen wel degelijke merkbare verbeteringen, met een bijzondere aandacht voor mensen die het het moeilijkst hebben, een duidelijke verbetering in de overheidsfinanciën, zowel wat betreft het EMU-tekort, als de schuldquote, en heel veel nieuwe accenten voor nieuw beleid, niet alleen in de vergezichten over 1998 heen, maar ook heel concreet in klinkende munt in het jaar 1998 op terreinen als zorg, onderwijs, veiligheid en leefbaarheid, milieu en versterking van de structuur van onze economie in ruime zin.

De reden voor die betere uitkomsten is deels gelegen in het feit dat wij vier jaar geleden behoedzame uitgangspunten hebben gehanteerd. Daar hebben wij dus geen spijt van. Deels komt het door de internationale conjunctuur, maar er kan ook gesproken worden van vruchten van eigen beleid. Met andere woorden: het is ons niet allemaal komen aanwaaien. Naar mijn bescheiden mening worden de woorden ''het zit ons mee'' hier en daar iets te gemakkelijk uitgesproken. Het is wel zo, maar er moet ook gekeken worden naar het samenstel van factoren erachter. Niet alleen het eigen beleid heeft tot deze resultaten geleid; wij bouwen ook voort op beleid dat door vorige kabinetten is gevoerd. Ook al blijft men van mening dat bepaalde maatregelen die in eerdere periodes zijn genomen betwistbaar waren wat betreft hun consequenties voor de samenleving of voor delen van de samenleving ± dat geldt trouwens ook voor de beoordeling van het huidige kabinetsbeleid ± dan nog kan niemand ontkennen dat in vorige periodes in belangrijke mate een basis is gelegd voor de resultaten van thans en ook voor de betere vooruitzichten voor de komende tijd. Dat zal niet beperkt moeten worden tot politici en kabinetten. Dat heeft ook te maken met de bijdragen van burgers en van hun organisaties.

In dit verband wil ik een enkel woord wijden aan de overlegeconomie. Die overlegeconomie is natuurlijk geen doel op zichzelf. Zij moet altijd tot resultaat leiden. Resultaat betekent dat er sprake moet zijn van een evenwicht in de uitruil van belangen. Daarbij moet gedacht worden aan loonkostenbeheersing, creatie en verdeling van werk, lastenverlichting gericht op werkgelegenheid, maar ook aan een draagvlak voor een nieuwe koers. Ik

ben terughoudend ten opzichte van welke modelbenadering dan ook, omdat het woord ''model'' vaak staat voor iets statisch, terwijl onze samenleving heel sterk in beweging is. Dat laatste geldt ook voor de wijze waarop wij inhoud geven aan overlegvormen. Maar als er één karakteristiek is die als typisch Nederlands en als opvallend productief kan worden aangemerkt, dan is het deze combinatie wel. De klassieke instituties uit de jaren vijftig en zestig vormen een draagvlak voor moderne aanpassingen. In de ons omringende landen komt die combinatie niet zo vaak voor. Daarom was flexibiliteit en zekerheid ook een ''blessing in disguise''. Daarmee werd het draagvlak mogelijk voor het wetsvoorstel dat nu op de agenda van de Kamer staat. Een voorbereiding die de inbreng van sociale partners op waarde schat, ook als dat tijd kost, betaalt zich uit in een draagvlak voor vernieuwing en aanpassing en het is geen voeding voor polarisatie en stagnatie. Dat is de kern van wat vanuit een helikopter wel het ''poldermodel'' wordt genoemd. En dat is ook degenen opgevallen die dezer dagen de Bertelsmannprijs aan de Stichting van de arbeid uitreiken. De kritiek dat er sprake was van stroperigheid is in ieder geval niet zodanig opgevallen, dat men om die reden de prijs aan de Stichting van de arbeid heeft willen onthouden. Ik ben ook blij dat deze toonzetting het debat inmiddels niet meer bepaalt. Dat neemt niet weg dat een opfrissing van tijd tot tijd iedere organisatie ten goede komt en dat de politiek zeker verantwoordelijkheid moet nemen als het erop aankomt. Maar verantwoordelijkheid nemen is niet hetzelfde als verantwoordelijkheid overnemen.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Voorzitter! Ik ben het eens met de minister-president. Ik ben blij dat hij in de opbouw van zijn betoog over de rol van de sociale partners ook de historische lijn heeft gevolgd. Dat doet mij met name deugd, gezien de interruptiedebatten die ik daar gisteren met collega Bolkestein over heb gevoerd. Het verbaast mij van de minister-president ook niet, gezien zijn eigen verleden, dat hij deze historische lijn neerzet en ik ben daar blij mee.

Minister **Kok**: Dit geeft mij niet direct aanleiding tot een weerwoord, maar ik dank de heer De Hoop Scheffer voor de opmerking. Wel wil ik erop wijzen dat er in de achterliggende jaren een aantal verhelderingen is aangebracht, bijvoorbeeld in het uit elkaar halen van overleg en advies en ook in het uit elkaar halen van de verantwoordelijkheden in de gecompliceerde verhoudingen die onze samenleving kent. Wij maken het er niet beter, doorzichtiger en hanteerbaarder op als iedereen op ieder moment de indruk heeft zelf aan het stuur te zitten. Dat is ook terug te brengen tot de discussie over het primaat van de politiek. Het primaat van de politiek is niet onvriendelijk bedoeld tegenover andere participanten in de samenlevingsdiscussie. Het is veel meer het nog eens verduidelijken hoe de verantwoordelijkheden in een parlementaire democratie uiteindelijk liggen. Het is van het grootste belang met het oog op consensusvorming, draagvlak en beleidsontwikkeling dat de inbreng van maatschappelijke organisaties voluit wordt onderkend en dat men ook bereid is eigen verantwoordelijkheid voor vernieuwingen te dragen. Dat mag echter nooit tot ondoorzichtigheid leiden over de vraag wie uiteindelijk de aangewezen instantie is om knopen door te hakken en daarvoor de verantwoording te dragen. In de laatste periode is hierin een verheldering opgetreden die de wijze van functioneren van het overlegmodel zeker heeft verbeterd.

Voorzitter! Omdat verantwoordelijkheid nemen niet altijd verantwoordelijkheid overnemen is, heeft het kabinet ook de PBO willen aanpassen aan de eisen van de tijd, met behoud van het goede dat al sinds decennia in de uitvoering van publiekrechtelijke taken door werkgevers- en werknemersdeelname gelegen is. Het verheugt de regering dat deze benadering inmiddels op een brede instemming in de Kamer mag rekenen.

Mijnheer de voorzitter! Ik sprak over woorden van waardering voor het gevoerde beleid en de beleidsresultaten en over relativeringen. Die brengen we als kabinet zelf ook aan. We zien dat de mutatie, de beweging ten opzichte van 1994 op een groot aantal terreinen goed is, ook wat de tempoversnellingen van bepaalde realisaties betreft. Ik heb voorbeelden genoemd: werk, overheidsfinanciën, koopkrachtontwikkeling en ruimte en accenten voor nieuw beleid. Het niveau waarop we ons bevinden, is echter vaak nog onvoldoende. Dat moet beter.

Er is ook in vergelijking met andere landen, een vergelijking waar we ons natuurlijk niet aan kunnen onttrekken, vaak eerder sprake van een zeker faseverschil, een tempoversnelling, een relatieve voorsprong ± noem het een vermindering van achterstand ± dan dat we werkelijk in alle opzichten structureel in een veel betere positie verkeren. Wij moeten dus in alle opzichten heel zuinig omgaan met wat we hebben bereikt, waarbij ik het dan niet in de eerste plaats alleen maar over geld heb. Het spoelt weer weg voor je het weet, als je niet oppast. Je moet het tij niet laten verlopen. Nederland is nog lang niet af, sociaal, economisch en ecologisch. Als ik de geachte afgevaardigde de heer De Hoop Scheffer niet in, maar buiten deze Kamer hoor zeggen: ''Paars luiert in de zon'', dan zeg ik: ''U kunt dat niet aantonen; het is niet waar en ik zou het ook niet willen''. Het is lekker om een dagje in de zon te zitten, maar we kunnen ons de luxe niet permitteren in ons land om tijd verloren te laten gaan. Je houdt geen bedrijf of instelling overlevend en geen land sterk, als je in een periode zoals nu ± 1997-1998 ± tijd verloren laat gaan voor vernieuwingen. We doen wat we in deze periode kunnen en zetten op de kaart wat voor een komende periode nodig is, zeker als de kiezer heeft gesproken over wat de partijen aan hem voorleggen.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Voorzitter! Ik heb die beeldspraak gebruikt en ik heb die gisteren in eerste termijn onderbouwd in de stelling van de CDA-fractie dat het zonnige economische klimaat, ''het langgerekte hogedrukgebied'' naar onze opvatting het kabinet in staat gesteld zou moeten hebben om ten aanzien van schuldreductie meer te doen dan is gedaan. Dat was de achtergrond van de vergelijking, zoals ik die heb gemaakt.

Minister **Kok**: Voorzitter! Ik dank de heer De Hoop Scheffer voor deze toelichting. Dat betekent dus het betwisten van een keuze. Je kunt natuurlijk een zakelijk verschil van inzicht hebben over de vraag hoe je bij bepaalde beleidsresultaten met de beschikbare ruimte omgaat, in

termen van tekortreductie, lastenverlichting en de omvang van reserveringen voor de toekomst. Wij komen hierover straks nog te spreken. Daarover is natuurlijk altijd een politieke gedachtewisseling mogelijk. Dat is ook nodig. Ik ben daarom ook blij met deze relativering, omdat dat totaal iets anders is dan dat het verwijt zou klinken dat het kabinet niet het momentum nuÂ van een gunstige sociaal-economische ontwikkeling voluit zou benutten om trefzeker lijnen te trekken naar de toekomst en alles te doen wat in deze periode nodig is. Men kan vervolgens van mening verschillen over bepaalde inhoudelijke keuzen, maar dat is dan een ander soort debat.

Voorzitter! Het is voor iedereen helder dat zich snelle veranderingen in de wereldeconomie voltrekken met trefwoorden als ''informatisering'', ''diensteneconomie'' en ''globalisering''. Dat betekent dat zich heel veel nieuwe kansen aandienen, maar dat er ook risico's optreden. De hoofdlijn van het kabinet was en is dat we kansen moeten grijpen en risico's moeten inperken. Zie het regeerakkoord over het nieuwe evenwicht tussen bescherming en dynamiek en zie nu de begroting 1998. Wat dat betreft, is er sprake van een rechte, vloeiende lijn: structuurversterking, een breed begrip, het milieu verbeteren, dat is van vitaal belang voor een krachtige economie, overheidsinvesteringen, meer concurrentie, meer vrijheid voor de detailhandel, steun voor het midden- en kleinbedrijf, bevordering van de kennisintensiteit, fiscale stimulansen voor scholing, speur- en ontwikkelingswerk, werk door lagere lasten, met vooral nadruk op lager betaalde arbeid om de risico's die ik noemde te verminderen, Melkertbanen, vier jaar geleden haast ondenkbaar en nu 20.000 extra banen voor langdurig werklozen. Ook dat zijn onderdelen van hetgeen men in het buitenland als de succesvolle Nederlandse ervaringen ziet.

Voorzitter! Als ik het samenvat, is het beleid 1995-1998 te kenmerken als een periode waarin kansen werden gegrepen door structuurversterking en verspreiding van kennis, het inperken van risico's en het bewaren van de samenhang door werk voor lageropgeleiden en een gerichte inkomensverbetering voor mensen die deze het hardst nodig hebben. Dat heeft resultaten. De groei van de economie is volgend jaar 3,75%. De werkgelegenheidsgroei en de daling van de werkloosheid heb ik genoemd. De langdurige werkloosheid daalt met 60.000. Er zijn minder uitkeringsgerechtigden beneden de 65 jaar en er is inkomensverbetering voor alle groepen, in het bijzonder voor mensen met alleen een AOW. Het overheidstekort is gehalveerd en de overheidsschuldquote gaat naar 70% en daalt snel.

Het gaat er nu dus om de mogelijkheden verder te gebruiken. Geen sur place dus, maar nieuwe accenten leggen waar dat mogelijk is. De begroting biedt heldere keuzen en bouwstenen voor de toekomst. Voor die verdere toekomst wil ik vijf hoofdlijnen signaleren: 1. milieu; natuurlijk een zaak van lange adem, maar voor de CO_2-reductie wordt nu opnieuw 750 mln. ingezet en er zijn forse investeringen in het openbaar vervoer, 2. economische structuurversterking, 3. het AOW-fonds, 4. participatie, ook voor oudere werknemers, de employability, de inzetbaarheid van mensen, vergroten en 5. kinderen toerusten voor een nieuw tijdperk. Ik denk hierbij aan computers in de klas, jonge mensen gereedschap in handen geven om hun leven vorm te geven, empowerment.

Tijdens de algemene beschouwingen gisteren is de vraag gesteld hoe het kabinet in dit verband met tegenstellingen omgaat, tegenstellingen tussen het economische en het sociale, tegenstellingen tussen economische groei en milieu, tegenstellingen tussen cijfers en mensen. Het gehele beleid van de afgelopen drieÈ nhalf jaar, zoals neergelegd in de begroting 1998, is gericht op samenhang, participatie en de kwaliteit van onze toekomst. Dat noem ik een sociaal en voor de toekomst verantwoord beleid. Het is een politieke bijdrage aan een menselijke samenleving. Dat is de norm waaraan het kabinet gemeten mag worden. De verantwoordelijkheden moeten gelaten worden waar die gedragen kunnen worden. Dat dient de vrijheid van zelfstandige burgers. En er moet een verantwoordelijke overheid zijn die haar taken naar behoren vervult. Dat bevordert de vrijheid in een samenleving die zich ÂÂn gemeenschap weet. Op veel terreinen is nog een lange weg te gaan. Onmiskenbaar kunnen wij nu gebruikmaken van een nieuw vertrouwen dat kracht geeft om de uitdagingen met succes aan te gaan.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): De minister-president zei dat het toekomstige beleid sociaal en verantwoord is. Wat zegt hij dan tegen de mensen die als gevolg van de Algemene nabestaandenwet per 1 januari echt tientallen procenten in koopkracht achteruitgaan? Wat zegt hij tegen de mensen die als gevolg van de privatisering van de Ziektewet niet of nauwelijks meer aan de bak komen? Wat zegt hij tegen de mensen met een WAO-uitkering wier uitkering een paar jaar geleden is verlaagd en die, volgens de cijfers van dit kabinet, niet of nauwelijks meer enige kans op de arbeidsmarkt hebben?

Minister **Kok**: Straks zal ik over die onderwerpen uitgebreider spreken. Misschien is het toegestaan dat in de opbouw van het betoog te doen.

De **voorzitter**: Ik sta het u toe, mede namens collega RosenmÈ ller.

Minister **Kok**: Verschillende geachte afgevaardigden hebben gesproken over de overheid en de fundamentele betekenis van normen en waarden, ethiek en moraal. Pluriformiteit is kenmerkend voor ons land. De interculturele samenleving past daarin, maar ook de eenheid in verscheidenheid, die wij van oudsher kennen. Wil een samenleving een echte samenleving kunnen zijn en blijven, dan is het van blijvend belang dat hetgeen ons bindt in waarden en normen wordt onderkend en tot uitdrukking wordt gebracht. Veel wetgeving, zoals de Grondwet maar ook andere wetten, bevatten normatieve keuzes. Volgend jaar wordt herdacht dat de universele verklaring van de rechten van de mens 50 jaar bestaat. Ook daarin zijn normen en waarden vastgelegd. In de vormgeving en de uitwerking van de sociale rechtsstaat zijn en worden ook steeds opnieuw normatieve keuzes gemaakt, ook door dit kabinet, en met overtuiging. Zo ligt aan de instelling van een AOW-fonds ± ik kom er straks uitvoeriger over te spreken ± de normatief bepaalde keuze ten grondslag dat het aan de overheid is de bestaanszekerheid van ouderen voldoende veilig te stellen.

Een discussie over normen en waarden ga ik nimmer uit de weg. Daarbij gaat het bij voortduring om

de vraag welke keuzes zijn of moeten worden gemaakt en waarom, welke overwegingen met betrekking tot je waardepatroon daaraan ten grondslag liggen. Dat is steeds een kwestie van wikken en wegen, en tot de afweging behoort ook de vraag tot hoever de overheid zich inhoudelijk met de keuzen van personen mag inlaten en waar de overheid zich moet beperken tot het stellen van kaders en zorgvuldigheidscriteria. Die discussie is nooit ten einde maar behoort wel te worden gevoerd, omdat het gaat om vragen die stuk voor stuk verband houden met de vormgeving van een betrokken en solidaire samenleving, waarin zingevingsvragen niet uit de weg mogen worden gegaan maar de gedachtewisseling daarover juist moet worden gestimuleerd.

De heer **Van der Vlies** (SGP): Voorzitter! Ik heb gisteren gesteld dat die discussie inderdaad gevoerd wordt, maar meer in procedurele zin dan op inhoudelijke gronden. Als een voorbeeld heb ik zorgvuldigheidseisen genoemd. Als er echte keuzen gemaakt moeten worden, bijvoorbeeld in de gezondheidszorg, hebben wij allemaal nog wel eens de neiging om dat vooruit te schuiven en de maatschappelijke discussie af te wachten. Ik vind dat wij niet alleen de procedurele kant goed moeten verzorgen maar ook, in normatieve zin, de inhoudelijke kant. De overheid stelt toch normen? Dat doet ze op het terrein van het milieu, en terecht, en dat doet ze ook op het terrein van de medisch-ethische vraagstukken, zou ik denken.

Minister **Kok**: Voorzitter! Ik zou dat toch niet zo snel een procedurele benadering noemen. Ik zou veeleer zeggen dat bij de inhoudelijke afwegingen die plaatsvinden, bijvoorbeeld in medisch-ethische kwesties, ook de vraag aan de orde is wat de overheid vanuit die normatieve houding kan, wil en moet opleggen en hoe wij inhoud geven aan de verantwoordelijkheid respectievelijk maatschappelijke ontwikkelingen respectievelijk inzichten in de kring van gezaghebbende deskundigen in bijvoorbeeld de medische sector. Als ik nog eens bedenk hoe de ministers Borst en Sorgdrager en andere ministers in de afgelopen jaren over dit soort onderwerpen hebben gedebatteerd met de Kamer, zou ik niet willen zeggen dat wij ons verliezen in uitsluitend procedurele kwesties. Het is wel zo dat er verschillen van inzicht kunnen zijn over de vraag waaruit de normstelling door of namens de overheid moet bestaan, maar dat is dan weer onderwerp voor een inhoudelijk debat.

De heer **Van der Vlies** (SGP): Voorzitter! Ik heb gisteravond mijn best gedaan om een spoor van verwijt aan het kabinet te vermijden. Daar gaat het mij natuurlijk ook wel om, maar niet nu. In de toekomst komen wij voor geweldige keuzemomenten te staan, bijvoorbeeld op het terrein van de genetische manipulatie. In procedurele zin bereidt het kabinet dat voor, maar inhoudelijk zou ik daarover meer discussie en een intensere discussie willen. Natuurlijk weet ik wel dat de uitkomst zal zijn dat wij daarover verschillend blijven denken, maar wij moeten het debat wel voeren.

Minister **Kok**: Voorzitter! Ik ben het er volstrekt mee eens en ik heb overigens geen spoor van verwijt gehoord. En als dat wel zo zijn, moet dat ook kunnen in een debat als vandaag, dus dat is helemaal geen punt. Ik heb ook van mijn kant niet verwijtend gereageerd. Ik heb geprobeerd om, naar aanleiding van het door meerdere geachte afgevaardigden naar voren gebrachte, in een paar volzinnen de gedachte te weerspreken alsof er een normloze overheid zou zijn en alsof belangrijke normen en waarden, impliciet en vaak ook expliciet uitgesproken, minder van belang zouden zijn bij het bepalen van overheidshandelen of van een overheidsbeleidslijn voor nieuwe vraagstukken. Ik probeer alleen met mijn bijdrage aan te geven dat het kabinet zeer open blijft staan op alle terreinen die zich daarvoor aandienen. Buiten die algemene discussie moet je misschien naar een aantal terreinen gaan waarop je dat van toepassing verklaart. Die gedachtewisseling moet inhoudelijk met de Kamer worden gevoerd. Een kabinet mag ook daarop worden beoordeeld en aangesproken. Zelfs als je na verloop van tijd tot de conclusie komt dat je het over een bepaalde kwestie oneens bent ± dat moet kunnen; daarover bestaat nooit unanimiteit ± is die gedachtewisseling er wel geweest. Het gaat dan over meer dan procedures of simpele zakelijke beleidsvragen.

De heer **Van Dijke** (RPF): Wij hebben van minister Sorgdrager een brief gekregen over wat ik gisteren noemde de invulling van de publieke ruimte. Er gebeuren daar heel veel dingen waarvan wij met elkaar vinden dat het eigenlijk niet moet. Het verraste mij dat de conclusie van de brief was: wij zijn over vele zaken verontrust, maar ja, wij doen eigenlijk maar niets.

Met betrekking tot de medisch-ethische dossiers heb ik gesproken over experimenten met embryo's. Dat blijft te lang ongenormeerd in deze setting zijn gang gaan. Ik had van het kabinet verwacht dat het stappen voorwaarts zou zetten. Waarom doet het kabinet niets? Waarom komt het niet met wetgeving zoals was toegezegd?

Minister **Kok**: Ik heb vooral gereageerd op de stelling die hoorbaar was als zou het kabinet zich in zijn beleid en zijn beleidsafwegingen niet laten leiden door een patroon van normen en waarden, als zou het te weinig expliciet in de gedachtewisseling naar voren komen. Als dan vervolgens wordt gesproken over het gebruik van publieke ruimte of medisch-ethische kwesties, dan gaat het om de vraag hoe de onderbouwing van het kabinet luidt en hoe daarover door geledingen in de Kamer wordt gedacht. Ik stel mij voor dat in de weken en maanden die de Kamer beschikbaar heeft voor de begrotingsbehandelingen volop de gelegenheid bestaat daarover verder van gedachten te wisselen.

De heer **Van Dijke** (RPF): Wellicht komt het kabinet vanuit een verlegenheid ± niet wetend hoe met deze morele vraagstukken moet worden omgegaan ± tot niets.

Minister **Kok**: Het staat de heer Van Dijke vrij om die verlegenheid te veronderstellen. Misschien staat er als spiegelbeeld tegenover de gedachte die ook wel hoorbaar is, namelijk dat een normstelling vanuit de overheid als het ware het oplossen van een maatschappelijk probleem dichterbij brengt.

De heer **Van Dijke** (RPF): Geen strepen in het zand trekken betekent dat het doorgaat zoals het gaat. Met

elkaar vinden wij dat het niet de gewenste kant opgaat. Ik verwacht van de overheid dat ze zegt: hoewel wij van mening kunnen verschillen over de plek waar wij de streep trekken, zal er toch een streep worden getrokken.

Minister **Kok**: Op zichzelf ben ik dat met u eens.

De heer **Van Dijke** (RPF): Maar dan mag ik toch verwachten dat een keer tot het trekken van die streep gekomen wordt. Mijn verwijt aan het kabinet is dat het niet tot het trekken van die streep komt.

Minister **Kok**: U noemt één onderwerp. Daarover wordt binnenkort een gesprek gehouden in verband met de invulling van de publieke ruimte. Met betrekking tot de problematiek van het onderzoek met embryo's krijgt de Kamer nog in deze kabinetsperiode een wetsvoorstel. Bij de beoordeling van de inhoud van het wetsvoorstel kan worden bekeken of het kabinet op de juiste plaats een streep heeft getrokken. Er komt wel degelijk een initiatief.

Voorzitter! Ik wil nog graag enkele opmerkingen in deze algemene opening maken over enkele kwesties rond het begrippenkader marktwerking, privatisering, doelmatigheid en concurrentie. Ik had gisteren de indruk, luisterend naar de heer Bolkestein en de interruptiedebatten die ontstonden, dat in dat kader enkele zaken door elkaar heen lopen. Ik heb de heer Wallage horen spreken over de verantwoordelijkheid van de overheid. Het gaat in essentie steeds over het maken van keuzen. Die keuzen betreffen in de eerste plaats de vraag of de overheid in de samenleving levende belangen mede tot haar verantwoordelijkheid moet maken. Dat is al door de decennia heen een onderwerp van een levendige politieke gedachtewisseling. Het kan gaan om allerlei onderwerpen: de zorg voor de veiligheid, de bestaanszekerheid, de ruimtelijke inrichting, de technologische ontwikkeling, het onderwijs en noem maar op. Uit die opsomming blijkt al dat de publieke verantwoordelijkheid zich tot een grote verscheidenheid van belangen uitstrekt.

In de tweede plaats gaat het om de vraag hoe de publieke verantwoordelijkheid gestalte moet krijgen. Het antwoord op de laatste vraag hangt mede af van de aard van de belangen waar het om gaat en van de aard van de publieke verantwoordelijkheid. Uiteraard is er een groot verschil ± dat bleek gisteren opnieuw ± tussen de publieke verantwoordelijkheden in bijvoorbeeld de justitiële sfeer en onderwerpen in de sfeer van het economisch verkeer.

Als het gaat om de invoering van marktwerking betekent dat in mijn ogen niet dat de overheid daarmee afstand doet van de publieke belangen die bij het functioneren van deze of gene markt ± ik noem dat dan zo ± in het geding zijn. Steeds zal de overheid bescherming moeten bieden tegen misbruik van machtsposities op de markt. Private monopolies zullen altijd een tegenhanger moeten vinden in publieke waarborgen. Maar daarbij blijft het niet. Daarnaast zullen op tal van deelmarkten bijzondere publieke waarborgen nodig zijn. Een geliberaliseerde energiemarkt vereist publieke waarborgen voor de voorzieningszekerheid. De keuze voor de invoering van vormen van publiekrechtelijk geconditioneerde marktwerking kan berusten op overwegingen van doelmatigheid, op technologische veranderingen zoals in de sfeer van de telecommunicatie of op veranderingen in de positie van de overheid.

In de discussies over de afbakening van het publieke domein en het marktdomein weegt de doelmatigheidsvraag gewoonlijk zwaar. Dit houdt echter niet in dat die vraag bij volledig in de publieke sfeer uitgevoerde publieke taken minder zwaar zou wegen. Ook daar zal doelmatig moeten worden omgegaan met publieke middelen. De voor de zorg aan het bed beoogde middelen zullen daar terecht moeten komen. Daarop moet de uitvoeringsorganisatie worden aangesproken. De oproep van de heer Bolkestein om voort te gaan met het introduceren van marktwerking leg ik dan ook zo uit, dat wij daarmee per onderwerp genuanceerd, onder afweging en veiligstelling van de publieke verantwoordelijkheden omgaan.

Samenvattend wil ik benadrukken ± dit is door verschillende sprekers naar voren gebracht ± dat per geval en per onderwerp wordt afgewogen of marktwerking of elementen daarvan voldoende voordelen bieden en verenigbaar zijn met essentiële waarden als rechtszekerheid en rechtsgelijkheid bij het veiligstellen van de in het geding zijnde belangen.

Mijnheer de voorzitter! De heer Wallage heeft in zijn eerste termijn enkele opmerkingen gemaakt over het functioneren van de Tweede Kamer en de rijksoverheid.

De heer **Marijnissen** (SP): Ik heb de minister-president net horen spreken over de waarden die naar zijn mening door de overheid vertegenwoordigd moeten worden en die, weliswaar meer impliciet dan expliciet, de basis vormen onder het Paarse beleid. Is hij het eens met mijn stelling dat je, op het moment dat je iets aan de markt overgeeft, geconfronteerd wordt met een distributievorm zal ik maar zeggen en een voorzieningenvorm die juist geen rekening houden met waarden, met andere woorden dat als de overheid terugtreedt uit het publieke domein en dingen overlaat aan de markt per definitie het waardeaspect verdwijnt?

Minister **Kok**: Nu komt u aan het probleem van het begrippenkader. U zegt: iets aan de markt overgeeft. Ik denk dat, ook als een publieke taak wordt uitgeoefend, het invoeren van doelmatigheidsprikkels zeer functioneel kan zijn. Over het algemeen is het goed voor mensen en instellingen als zij moeten werken in een omgeving waarin anderen proberen hetzelfde beter te doen. Daar wordt men in het algemeen niet slechter van. Dat geldt ook voor politieke partijen en voor politici. Wij moeten bij het gebruik van het begrip ''aan de markt overgeven'' ervoor oppassen te denken dat bij het invoeren van marktprikkels en van vormen van concurrentie de overheid, de publieke sector haar regulerende, beschermende taak daarmee prijsgeeft. Per onderwerp, per situatie zullen wij met elkaar moeten nagaan of er van een werkelijke invoering van concurrentie en marktwerking sprake kan zijn en hoe die eventuele keuze zich verhoudt tot het blijven voortzetten van publieke taken waarop alleen de publieke sector, de overheid kan worden aangesproken.

De heer **Marijnissen** (SP): Voorzitter! Dat begrijp ik, maar ik vraag mij af of het mogelijk is om het met deze minister-president eens te worden ±

ik verwijs naar de ervaringen, opgedaan met de marktwerking in de thuiszorg ± over de stelling dat men ten aanzien van zaken als gezondheidszorg, onderwijs en andere basisvoorzieningen bij uitstek terughoudend zou moeten opereren met marktwerking. Mijn opstelling tegenover dergelijke zaken, waarbij het beschermende aspect van de overheid zo'n belangrijke rol speelt, is dat men eigenlijk zou moeten zeggen dat het een niet verenigbaar is met het ander.

Minister **Kok**: Wat de thuiszorg betreft is gisteren nog eens in een interruptiedebat helder aangegeven welke afspraken tot het jaar 2000 gelden. Die afspraken maken duidelijk dat juist op dit terrein met het verder invoeren of uitbreiden van marktwerking uiterst voorzichtig wordt omgegaan. Echter, ook met betrekking tot de door u genoemde sectoren moet er naar de langere termijn worden gekeken en kan men niet voorbijgaan aan het feit dat, mits onder faire voorwaarden ± geen ontduiking van arbeidsvoorwaarden en geen arbeidsomstandigheden die beneden de algemeen aanvaarde maat zijn ± het moeten werken in de wetenschap dat je het een beetje beter moet doen dan een ander, niet slecht is.

De heer **Van der Vlies** (SGP): Voorzitter! De minister-president heeft het thema van marktwerking en privatisering behandeld op grond van de stelling dat de rol van de overheid altijd overeind blijft, mede omdat randvoorwaarden zullen moeten worden gesteld enz. Toch vind ik dat de overheid daarmee wel verandert, zij het niet wezenlijk. Het is een proces. Het is mij opgevallen dat de Raad van State in zijn advies de vraag stelt of dit alles niet eens zeer fundamenteel moet worden bekeken. Wat is nu die overheid, wat is aan haar onvervreemdbaar, wat kan niet uit handen worden gegeven en wat wÂl? Is de regering bereid om hiernaar eens een fundamentele verkenning te plegen zodat wij niet al werkendeweg tot een bepaalde dimensionering van de overheid komen, maar hierover meer ten principale een visie ontwikkelen in lijn met het advies van de Raad van State?

Minister **Kok**: U komt op bepaalde momenten en op bepaalde plaatsen meer fundamentele beschouwingen hierover tegen. Wanneer wordt gesproken over bijvoorbeeld de voortgang van het project marktwerking, deregulering en wetgevingskwaliteit ± daarover ontvangt u regelmatig rapportages ± gaat het niet alleen om hapklare brokken maar ook om bredere beschouwingen. In de Miljoenennota treft u het befaamde hoofdstuk 4 aan, waarnaar de heer Bolkestein heeft verwezen en waarover het kabinet uitvoerig in enkele termijnen heeft gesproken. In dit hoofdstuk zijn beschouwingen opgenomen die weliswaar niet het laatste woord over dit onderwerp vormen, maar wÂl kunnen worden beschouwd als een foto in dit ontwikkelingsproces. Ik vind dat de Raad van State opmerkingen heeft gemaakt die nu niet even, in de twee dagen die nu beschikbaar zijn voor een reactie, allemaal van een antwoord kunnen worden voorzien. Echter, zij kunnen voor het kabinet, in het vervolg van zijn zittingsperiode, aanleiding zijn om hierover verder te denken. Ook kan hierover bij begrotingsbehandelingen worden gesproken.

Ik ben van oordeel dat het kabinet ervoor moet zorgen dat de nodige ordening wordt aangebracht in het denken over nieuwe kaders voor de komende periode. Wat dit betreft kent het kabinet verplichtingen ten opzichte van zijn opvolger. Ik ontken niet dat er af en toe behoefte bestaat aan het aanbrengen van wat meer structuur en lijn in veranderingen op dit terrein. Welke beginselen en uitgangspunten gelden daarbij en welke methoden worden gehanteerd? Echter, het zou ook niet juist zijn om te denken dat wij hiermee alleen hapsnap, bij elk onderwerp afzonderlijk, bezig zouden zijn. Een grote lijn hiervoor heeft men ook in regeerakkoord en regeringsverklaring kunnen terugvinden. Aan het kabinetsbeleid op dit terrein ligt een bepaalde benadering ten grondslag: maak van de positieve werking van concurrentie en marktbeginselen gebruik, zij het steeds ingekaderd in een zodanige verantwoordelijkheidsinvulling van de publieke sector, dat wat men introduceert zich niet keert tegen wat men voor de burgers wil bereiken.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Ik heb in diverse debatten en ook gisteren de stelling verdedigd, dat het kabinet met betrekking tot de marktwerking is doorgeslagen. Ik heb het idee dat mijn fractie niet de enige is die dat vindt. Ook de CDA-fractie en andere hebben dat meermalen gezegd. De minister-president spreekt over het proces van mogelijke voortgaande marktwerking, strikt geconditioneerd. Hij spreekt dan ook over aspecten als rechtszekerheid en rechtsgelijkheid.

Laat ik er eens één element uithalen, om concreter te kunnen zijn. Hij heeft over de thuiszorg gezegd dat het kabinet op het goede moment is gestopt, tot 2000. Kijk echter eens naar de effecten van de privatisering van bijvoorbeeld de Ziektewet. Vindt hij dat die ook heeft plaatsgevonden met inachtneming van de waarborgen rondom rechtszekerheid en rechtsgelijkheid?

Minister **Kok**: De verantwoordelijkheid is wat sterker gelegd bij de ondernemer, de werkgever, om bepaalde effecten te bewerkstelligen. Ik zou er straks op terugkomen, maar ik denk dat ik dit onderwerp maar naar voren haal. Ik zal even in mijn mapjes zoeken. Ik begrijp dat met de Ziektewet niet langer kan worden gewacht. Ik kom dan ook op het al dan niet geslaagd zijn van het beperken van het verzuim.

In algemene zin zeg ik nog dat de discussie over marktwerking respectievelijk verantwoordelijkheid van de overheid en de publieke sector een eenrichtingsstraat is, waarin maar één kant opgegaan wordt, namelijk naar meer markt en minder overheid. De heer Rosenmöller zegt in meer algemene termen iets over doorslaan. Ik zag dat dit werd ondersteund in de bankjes van het CDA, maar het CDA zal wel behoefte hebben aan enige nuancering, en de heer Rosenmöller zelf ook.

Waar is marktwerking ingevoerd? Wat zijn de effecten daarvan? Hoe is de verhouding tussen concurrentie en eigen verantwoordelijkheid enerzijds en de taken in het publieke domein anderzijds? Je zult altijd zien dat er behoefte is aan evaluaties en nadere evaluaties. Ik heb het niet in het bijzonder over de Ziektewet als ik zeg dat wij op een paar punten inderdaad te ver zijn gegaan en dat er aanleiding is voor een nieuwe afweging. Dat vind ik zuiver. Als je zuiver met deze kwesties wilt omgaan, kun je niet vanuit een vooraf gekozen optiek zeggen dat je alleen maar verder kunt in één

richting. Als een goede analyse leidt tot bepaalde conclusies, moet je misschien een stapje terug, omdat bepaalde kaders of waarborgen inderdaad verkeerd zijn ingeschat of uit het oog verloren. Dat is mogelijk.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Je kunt deze discussie op twee manieren voeren. In eerste instantie kun je haar meer algemeen voeren. Ik heb gisteren onze kijk gegeven op de verhouding tussen overheid, markt en civiele samenleving. Dat debat is op zichzelf interessant, maar het wordt politiek toch interessanter als het voor bepaalde onderwerpen wordt ingekleurd. Dan vind ik dat het kabinet is doorgeslagen, onder andere op het terrein van de sociale zekerheid. Ik vind dat dit ook is gebeurd op het terrein van de volksgezondheid, door de effecten van de eigen bijdragen. Misschien is op een aantal terreinen de ongezondheid van mensen verscherpt. Ik zou met de minister-president naar de concrete uitwerking daarvan willen. Als het kabinet openstaat voor de mogelijkheid dat het doorgeslagen is, moet daarover een open debat worden gevoerd. Misschien moet er dan reparatie plaatsvinden.

Minister **Kok**: Dat is mogelijk. U hebt gezegd dat de privatisering van de Ziektewet haar doel voorbijgeschoten zou zijn, omdat het verzuim onvoldoende zou zijn beperkt. Dat moet worden bestreden. De officiÈle cijfers over het ziekteverzuim zijn in 1996 met ongeveer 0,5 procentpunt gedaald; zie ook de MEV. De verwachting is dat het verzuimpercentage nog verder kan dalen. De meest recente CBS-cijfers ondersteunen dat. Wij kunnen altijd van smaak blijven verschillen over de vraag of het juist is om de verantwoordelijkheid naar de werkgevers te verleggen. Om steun te geven aan uw stelling verwees u gisteren echter naar de verzuimcijfers. Die verwijzing is niet zodanig, dat grond gegeven wordt aan de stelling dat het niet had moeten gebeuren.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): De belangrijkste verlaging van de percentages van ziekteverzuim zijn een paar jaar geleden gerealiseerd, bij de eerste stap tot privatisering van de Ziektewet, de maatregel met betrekking tot de twee periodes van zes weken. Daarmee had men de belangrijkste groep te pakken. Bij dat onderwerp werd risicoselectie nadrukkelijk uitgesloten. Hiermee wordt gedoeld op het scherper selecteren aan de poort of je gezond, niet gezond of minder gezond bent. Dat punt heeft onze FNV de afgelopen dagen benadrukt, maar ik zie dat dit proces zich uitbreidt. Dit effect had echter niet mogen plaatsvinden en ik meen dat je hier meer oog voor moet hebben dan voor wat het kabinet tot nu toe doet. Dat is mijn stelling en daarin slaat het kabinet door.

Minister **Kok**: Ik heb niet de indruk dat de risicoselectie van een zodanige aard en omvang is dat een voldoende participatie van grote groepen in de weg wordt gestaan. Je kunt altijd twisten over de vraag welke vermindering van het verzuimpercentage identiek is aan een goed resultaat. De grootste verminderingen van de verzuimpercentages hebben in de achterliggende jaren plaatsgevonden, maar niets kan het feit weerleggen dat de verzuimcijfers in de recente periode achter ons, en met de vooruitzichten op straks, verder dalen. Je kunt niet met een verwijzing daarnaar aangeven dat het zijn doel voorbijschiet.

Mevrouw **Nijpels-Hezemans** (groep-Nijpels): Ik heb de minister-president nog geen relatie horen leggen tussen marktwerking en concurrentie enerzijds en kostenontwikkeling en kostenbeheersing anderzijds, maar misschien vat hij dit samen onder het begrip ''doelmatigheid''. Een concreet voorbeeld betreft de ontwikkeling van de medische hulpmiddelen waarbij marktwerking en concurrentie zijn toegestaan. Het gevolg is dat die post van volksgezondheid aardig uit de hand dreigt te lopen. De PvdA heeft zelfs aangekondigd een prijzenwet medische hulpmiddelen in te dienen. Misschien moet er wel een hulpmiddelenvergoedingssysteem komen. Bent u ook niet van mening dat dit uit de hand is gelopen? De kosten kunnen niet meer in de hand worden gehouden omdat de markt omzet en winst wil als het om concrete goederen gaat.

Minister **Kok**: We komen straks nog over een groot aantal kwesties in de zorgsector te praten, maar u wijst nu op het risico dat in een bepaalde situatie de markt tot winstnemingen leidt waardoor kostenstijgingen ontstaan. In het algemeen, en dit is lastig inpasbaar in de doelstellingen van algemeen beleid en het publieke domein, is een doelmatige besteding van middelen niet gediend met het werken zonder enige concurrentie. Er zijn goede mensen die geen enkele druk van de best mogelijke concurrent nodig hebben om optimaal te presteren, maar een doorkijk door het geheel van de overheidsuitgaven ± en zeker in die grote zorgsector met dat moeilijk doordringbare veld van organisaties, belangen, grote en kleine clusters ± nodigt uit om te bekijken hoe in ieder geval doelmatigheidsverbetering kan worden bevorderd. Op dit punt rijst een misverstand. De ene keer gaat het over de marktwerking, de andere keer over doelmatigheid en dan weer over de concurrentie. Wij moeten ervoor zorgen dat het geld dat vanuit de publieke sector, of van mensen die hun premies betalen, aan de beheerders wordt toevertrouwd effectief wordt besteed, zodat een maximaal gebruik wordt gemaakt van de beschikbare middelen en het niet ergens verdampt. Overigens is de hulpmiddelenmarkt nog moeilijker te grijpen dan de geneesmiddelenmarkt.

De heer **Bolkestein** (VVD): Ik ben het geheel eens met de minister-president als hij zegt dat marktwerking alleen kan plaatsvinden binnen een duidelijk kader dat door de overheid wordt vastgesteld. Ik ben het ook met hem eens dat je dit van geval tot geval moet bekijken en dat de voordelen tegen de nadelen moeten worden afgewogen. Mijn opmerkingen gisteren over concurrentie en marktwerking waren bedoeld om de mening te weerspreken dat het nu wel genoeg is geweest en dat er op dat terrein niets meer valt te behalen. Deze stemming verspreidt zich in Nederland en ik wil op dat punt tegengas geven. In dat verband heb ik gisteren mijn opmerkingen gemaakt.

Minister **Kok**: Ik begrijp dat heel goed. Ik weet niet of de heer Bolkestein zich in het bijzonder tot het kabinet richt of tot anderen, maar ook degene die tegengas wil geven, zal moeten aangeven en bewijzen dat in bepaalde omstandigheden de ruimere marktwerking, de concurrentie of de vergroting van de doelma-

tigheid een haalbare weg is in relatie tot de bredere bescherming van algemene belangen die in het geding zijn. Het herhalen dat het vooral van de concurrentie moet komen, is ieders goed recht, maar dat neemt niet weg dat er een bewijsvoering moet zijn bijgevoegd over de wijze waarop dit, ingepast in de uitoefening van de publieke taak, verantwoord mogelijk is. Wij staan er met elkaar voor om dat met een heel fijn mesje te fileren en te kijken hoe dat uit elkaar wordt gelegd. Vervolgens moeten wij met elkaar keuzes maken. Ik ben dus niet voor de eenrichtingsverkeersbenadering.

Voorzitter! De heer Wallage heeft een paar opmerkingen gemaakt over het functioneren van de Tweede Kamer en de rijksoverheid. Ik denk niet dat het passend is om over het functioneren van de Kamer te spreken. Dat zou ook niet correct zijn tegenover de Kamer. Ik zou dat bovendien niet namens het kabinet kunnen doen; immers, wij hebben er geen moment over kunnen praten. Ik kan wel enkele opmerkingen maken over het functioneren van departementen, politieke regie en daaraan gerelateerde zaken.

Ik ben het eens met de heer Wallage, als hij zegt dat de modernisering van de rijksoverheid permanente aandacht en onderhoud vraagt. Het gaat hierbij ook om geloofwaardigheid, goed bestuur en goed beheer, niet alleen in termen van geld, van datgene wat aan de gezagsdragers, de politieke leiding, is toevertrouwd. Alleen al het inspelen op snelle ontwikkelingen en mogelijkheden van communicatie- en informatietechnologie vergt aanpassingen.

Een ander punt van aandacht is uiteraard de wijze van aansturing van verzelfstandigde diensten. Daaraan wordt in het kader van het vervolg op de doorlichting van zelfstandige bestuursorganen ook hard gewerkt. Dan is nog de politieke regie van departementen van belang. Daarbij is het nuttig een onderscheid te maken tussen de beleidskern en de uitvoerende diensten en onderdelen. Voor de beleidskern is inhoudelijke politieke aansturing door bewindslieden in elk geval van het allergrootste belang. Andersom of daarnaast moeten beleidsambtenaren in de beleidskern behalve over beleidsinhoudelijke vakkennis over een behoorlijke mate van politieke en bestuurlijke responsabiliteit beschikken. Bij de uitvoerende diensten zijn andere kwaliteitseisen van belang. Ik noem met name doelmatigheid, effectiviteit en rechtmatigheid. Dat vergt ook een ander soort aansturing.

Overigens ben ik het met de heer Bolkestein eens dat het afzonderlijk bij elkaar plaatsen van alle ministers in één gebouw niet bijdraagt aan versterking van de politieke regie. Gisteren kreeg ik bij de gedachtewisseling al de indruk dat hierover niet zoveel verschil van mening bestaat. Het Torentje is daar in ieder geval te klein voor. Voorts zou ik het niet zo prettig vinden om het Torentje te verlaten, maar dat is een klein praktisch probleem.

Los van de huisvesting gaat het erom dat de bewindslieden in hun wijze van functioneren, communiceren en met elkaar samenwerken, meer kunnen dan alleen maar vergaderen en het ene beleidsdossier na het andere afwerken. In de ministerraad besteedt het kabinet daar ook aandacht aan. Er zijn natuurlijk heel veel bi- of trilaterale overleggen of contacten, soms ook in grotere omvang bij beleidsclusters. In de ministerraad komen met een zekere regelmaat kwesties aan de orde die een beetje over één beleidsportefeuille heen gaan en die mogelijkheden geven om daarover te spreken in het formele overleg of in de marge van de ministerraad.

De redenering van de heer Wallage is mijns inziens om in de wijze van besturen heel goed in de gaten te houden dat versterking van de politieke regie gediend is met voldoende communicatie. Een volgende vraag is in welk gebouw dat gebeurt. Het gaat dus om een goede communicatie tussen de bewindslieden, die fysiek invulling krijgt. Dat idee van de heer Wallage steun ik. Daar wordt ook de nodige aandacht aan gegeven, maar het kan natuurlijk nooit kwaad om daar met het oog op nieuwe periodes verder over na te denken. Immers, je bent uit de tijd voor je het weet. Soms ben je misschien al uit de tijd. Nogmaals, dat vraagt dus om aandacht.

Daarnaast is de positie van topambtenaren van groot belang voor de kwaliteit van de rijksdienst. Een verdere uitbouw van die algemene bestuursdienst kan daarvoor nuttig zijn.

De heer Bolkestein heeft nog een punt aangesneden dat één straatje verder ligt, namelijk de rechtspositie van ambtenaren.

De heer **Wallage** (PvdA): In deze kabinetsperiode is een begin gemaakt met de algemene bestuursdienst. Je kunt in een paar jaar tijd niet het punt bereiken dat je voor ogen had. Op weg naar afspraken voor een volgende ronde is het misschien wel verstandig als het kabinet bereid is er nog eens op een bestuurlijke manier naar te kijken hoe de verwachtingen omtrent de algemene bestuursdienst zijn uitgekomen. Wil het kabinet dan met name aandacht geven aan de mogelijkheid te komen tot een uitbreiding van het bereik ± dat is een lelijk Nederlands woord, geloof ik ± van de algemene bestuursdienst? Wil het ook aandacht geven aan de gedachte dat het goed is om de positie van de minister van Binnenlandse Zaken op dit punt eens goed door te meten? Qua versterking, voeg ik er ter geruststelling van de minister aan toe.

Minister **Kok**: Beide elementen die de heer Wallage naar voren brengt, zijn heel belangrijk. Ze zijn onderdeel van de voornemens van het kabinet. In de eerste plaats zal er een zekere evaluatie plaatsvinden, zoals afgesproken. Het is van belang dat dit na een aantal jaren gebeurt, ook met het oog op de verdere toekomst. In de tweede plaats hebben wij, als ik mij niet vergis, bij de start van de algemene bestuursdienst die nu functioneert, gezegd dat wij na de eerste fase een nadere afweging zouden moeten maken of wij, gelet op de opgedane ervaringen, een zekere uitbreiding kunnen geven aan het bestand. Ik meen dat de algemene bestuursdienst nu bij een bepaalde schaal ophoudt. Wij zouden er dus naar moeten kijken of het aantal functies dat zich voor dit mobiliteitsbeleid leent, verder kan worden uitgebreid. Hoewel het een beetje persoonlijk is, meen ik dat ik wel mag zeggen dat er het uiterste moet worden gedaan om tot een zekere uitbreiding te komen, als de evaluatie daar aanleiding toe geeft. Je kunt dat niet onbeperkt doen. Je zult het stapsgewijze moeten doen. Wij staan niet neutraal in deze discussie. De uitgangshouding is eigenlijk: wel uitbreiden als de evaluatie ons daartoe de ruimte en de mogelijkheden biedt.

Kok

De heer Bolkestein vroeg of de rechtspositie van ambtenaren niet zodanig gewijzigd kan worden dat hoge ambtenaren in het vervolg bij disfunctioneren gemakkelijker kunnen worden ontslagen. Zowel bij de sector Rijk als bij de sector gemeenten zijn onlangs in de CAO afspraken opgenomen die het mogelijk maken om ambtenaren een bijzondere tijdelijke aanstelling te geven, waarbij van delen van de rechtspositie kan worden afgeweken. Op basis van zo'n aanstelling zou een eenvoudige vertrekregeling afgesproken kunnen worden. Daar hangt natuurlijk altijd een prijskaartje aan, omdat men bij de aanvang van zo'n contract nieuwe stijl waarschijnlijk bepaalde wensen kan uiten om van voldoende zekerheden voorzien te zijn. In de afgesloten CAO's is in ieder geval in deze mogelijkheid voorzien.

De heer **Bolkestein** (VVD): Ligt het dan niet voor de hand om de zaken zodanig te regelen dat, wanneer ambtenaren het niveau bereiken waarop zij toetreden tot de algemene bestuursdienst, door middel van een nieuwe overeenkomst het ontslag bij disfunctioneren gemakkelijker kan plaatshebben? Dan gaat men, met andere woorden, in de hogere rangen van de ambtenarij ± van het Rijk en misschien ook van de lagere overheden ± over naar een ander contract, een andere overeenkomst waarin staat dat bij disfunctioneren het ontslag gemakkelijker kan plaatshebben.

Minister **Kok**: Ik begrijp dit punt heel goed. De heer Bolkestein zegt: naast het feit dat in de nieuwe CAO's deze mogelijkheid is opgenomen, zou je bij het verder uitbreiden van de algemene bestuursdienst eigenlijk in die richting moeten werken. De heer Bolkestein zal er alle begrip van de wereld voor hebben dat rechtsposities natuurlijk niet eenzijdig worden vastgesteld. Dat geldt immers ook voor de particuliere sector. Voor rechtsposities gelden juridische waarborgen en contractuele afspraken. Mogelijkheden voor ontslag zijn met rechtswaarborgen omkleed, waarbij een werkgever concrete feiten moet kunnen aandragen die ontslag rechtvaardigen. Als de heer Bolkestein zegt dat hij bij de uitbreiding van de algemene bestuursdienst de slag wil maken, niet alleen naar meer mobiliteit maar ook naar meer flexibiliteit ± dan is het van twee kanten mogelijk om een dienstverband sneller te kunnen beëindigen ± dan begrijp ik zijn wens. Ik vraag hem wel bij het benadrukken van de wens rekening te houden met datgene wat het arbeidsrecht ons voorschrijft.

De heer **Bolkestein** (VVD): Dat spreekt vanzelf. Het beroep op de rechter blijft altijd mogelijk. Ik ben er verheugd over dat de minister-president in ieder geval een mogelijkheid ziet om voor de hogere ambtenarij de zaken zo te regelen zoals ik heb aangegeven.

Minister **Kok**: Voor een aantal mensen zal dit een begrijpelijk onderdeel van een nieuwe tijd zijn. Wij moeten er echter niet te gemakkelijk over denken. Als de heer Bolkestein denkt dat het straks even met een druk op de knop kan worden afgedwongen bij categorieën rijksambtenaren, met hun ARAR en hun andere regelingen, dan heeft hij het echt mis. Het kan niet even eenzijdig worden opgelegd.

Het is dan uiteraard van belang als het niet eenzijdig kan worden opgelegd, hoe ook in de kring van het overleg met de organisaties dit soort onderwerpen kan worden besproken. Het is immers niet alleen een nadeel voor hogere ambtenaren als je in die stijl zou gaan denken en handelen. Er zitten ook aantrekkelijke kanten aan daartegenover.

Voorzitter! Ik kom nu bij een aantal meer specifieke onderwerpen. In de eerste plaats is rondom het onderwerp armoedebestrijding vrij uitgebreid aan de orde geweest ± dat is ook heel begrijpelijk ± de kwestie van het generieke, respectievelijk specifieke beleid om mensen die in een zwakke financiële positie verkeren, ondersteuning te geven. Het kabinet heeft in zijn begroting voor 1998, die thans ter beoordeling voorligt, gekozen voor een naar onze mening verantwoord pakket van generiek en specifiek beleid. De koppeling van minimumloon en uitkeringen aan de loonontwikkeling is generiek. Fiscale maatregelen om de inkomenspositie voor chronisch zieken en ouderen te verbeteren, komen daarbij. Er is een aparte bijstandsnorm voor ouderen met onvolledige AOW en er zijn specifieke maatregelen voor gezinnen met kinderen; daarnaast komt dan het extra bedrag van 250 mln. voor bijzondere bijstand, waarbij ook categoriale inkomensondersteuning mogelijk is voor langdurige minima, mensen die langdurig op de bijstand zijn aangewezen, en voor gezinnen met kinderen.

Het kabinet kiest niet voor een generieke verhoging van het sociaal minimum, naast de koppeling, omdat dit onvoldoende soelaas zou bieden, als echt sprake is van een financiële knelsituatie. Dan kan armoede effectiever worden bestreden met maatwerk, met gerichter beleid. Een algemene verhoging zou ook als een disincentive werken voor werkaanvaarding; denk aan de armoedeval; werk moet lonen. Hiermee zijn aanzienlijke budgettaire lasten gemoeid.

Een ander punt is natuurlijk hoe je het niet gebruiken of niet voldoende gebruiken van een aantal belangrijke voorzieningen, zoals de bijzondere bijstand en de IHS, kunt voorkomen en hoe je daar verbetering in kunt krijgen.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Voorzitter! Alvorens de minister-president daartoe overgaat, zou ik hem een vraag willen stellen. Gisteren is in de eerste termijn van de Kamer het verhogen van het sociaal minimum ter sprake gekomen. Wij zijn ervoor om het in 1998 te doen, maar anderen hebben de mogelijkheid opengelaten om dat in een later stadium te doen, naar aanleiding van het verhogen van het wettelijk minimumloon. Is datgene wat minister Zalm gisteren in de Volkskrant schreef, namelijk dat als je dat doet, je bezig bent om banen te vernietigen, ook in politieke zin een kabinetsstandpunt?

Minister **Kok**: Het kabinet staat thans niet voor de keuze, althans niet wat ons betreft, om tot een algemene verhoging te komen. Het is zo dat in de wet een periodieke adviesaanvrage aan de SER is voorzien en die staat niet voor niets in de wet. Die staat in de wet, omdat de wens bestond bij de wetgever, indertijd, om naast de algemene beoordeling van jaar op jaar van de vraag of er wel of niet gekoppeld kan worden, periodiek in het licht van een groot aantal ontwikkelingen ± dat is meer dan alleen maar de incidentele loonontwikkeling ± de plaats van het minimumloon in het loongebouw te

beoordelen. Daar zijn dan uiteraard de sociale uitkeringen weer aan gerelateerd.

Ik vind het vanzelfsprekend dat een dergelijk advies ± dat zal in de loop van 1999 zijn ± wordt gevraagd. Vervolgens is het vrij aan een kabinet dat dan zit, om er in de adviesaanvrage een aantal kanttekeningen aan toe te voegen. Er is natuurlijk een aspect aan verbonden van werkgelegenheid en er is een aspect aan verbonden wat betreft de armoedeval; de heer Wallage sprak daarover en ook anderen deden dit. Er is voorts de vraag hoe een eventuele aanpassing zich op dat moment verhoudt tot een geheel pakket van beleidsmaatregelen. De vraag is ook niet onbelangrijk hoe het eigenlijk gaat met de economie. Dat is al een vraag die je moet beantwoorden bij wel of niet koppelen, of half koppelen. Die vraag zul je dus zeker ook moeten betrekken bij de vraag: is er aanleiding en zijn er mogelijkheden om daar tot iets extra's te komen? De SER bestaat, naast werkgevers en werknemers, uit kroonleden en al die 45 verstandige mensen zullen heel grondig op dat snijvlak van inkomen, werkgelegenheid en armoedeval en alles wat daarbij verder aan de orde is, hun afwegingen maken. Het kabinet maakt vervolgens een keuze. Ik denk dat het niet verstandig is om opvolgers voor de voeten te lopen door te zeggen hoe zij onder die omstandigheden, op basis van een nog niet bekend advies, met niet geheel bekende afwegingen, zullen moeten reageren.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Dit is toch een beetje een procedurele benadering, terwijl diverse leden van uw eigen kabinet, de minister van Financiën gisteren en de staatssecretaris van Sociale Zaken een aantal weken geleden in de Volkskrant, zich ondubbelzinnig hebben uitgesproken tegen het verhogen van het wettelijk minimumloon en het sociaal minimum, omdat dat massa's banen zou vernietigen. Ik heb gisteren namens mijn fractie aangegeven dat als je het sociaal minimum verhoogt en slim investeert, je nog werkgelegenheid kunt winnen. Zie de doorrekening van het planbureau. Wat is in politieke zin uw opvatting over dat gedachtegoed? Zegt u met de minister van Financiën: als je die weg opgaat, vernietig je massa's banen? Of zegt u: dit is te eendimensionaal; als je het totaalpakket bekijkt, is het alleszins aanvaardbaar om daar ook voor de komende periode naar te kijken? Wat ons betreft kan dat volgend jaar al, maar ik weet dat het kabinet dat niet wil.

Minister **Kok**: U noemde mijn antwoord procedureel, maar dat is toch een wat merkwaardige opmerking, want het gaat om het beleid van een volgend kabinet. Het is misschien niet helemaal irrelevant om te zeggen dat het aan de beoordeling van het een volgend kabinet is. Dat geldt ook voor collega's die daar uitspraken over hebben gedaan. Dit kabinet maakt niet uit wat het volgende kabinet op dat punt zal beslissen, onder onbekende omstandigheden en op basis van een advies dat wij niet kennen. Ik vind de discussie over de vraag wat een structurele verhoging van het minimumloon betekent voor de werkgelegenheid en de armoedeval, buitengewoon belangrijk. Wij moeten er overigens wel voor oppassen daar geen zwart-witdiscussie van te maken, want ieder jaar dat de koppeling wordt toegepast, is er ook sprake van een verhoging van het minimumloon. Dat gebeurt dan krachtens de wet, maar dat heeft ook een werkgelegenheidseffect. Wij moeten dus nu niet doen alsof wij plotseling een soort voorportaal van een woningbedrijf zijn, waar alleen de zonde wordt bedreven als je iets additioneels zou doen op het punt van het minimumloon. Een verhoging van het minimumloon vindt dus elk jaar plaats, zelfs twee keer per jaar. De achterliggende jaren gebeurde dat steeds opnieuw. Het gaat nu om de vraag of er op een bepaald moment omstandigheden zijn in de loonontwikkeling en dan in relatie tot de werkgelegenheid en de armoedeval, die een afweging op dat punt, ook gelet op het advies van de verstandige SER, rechtvaardigen. Ik vind het niet verstandig om daar een blokkerende of aanmoedigende positie bij in te nemen. Ik vind dat dat dan, alles afwegend, moet worden bekeken. Op dat moment kan men daar een dan zittend kabinet op aanspreken.

De **voorzitter**: Mijnheer Rosenmöller, dit is uw laatste interruptie op dit punt.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Daar zal ik mij aan houden. Ik constateer dat de minister-president ongelukkig is met uitspraken van zijn leden van het kabinet die iets hebben gezegd over het niet verhogen van het sociaal minimum. Verder constateer ik dat het in een pakket ± ik heb dat zelf aangegeven ± wel degelijk kan, met werkgelegenheidswinst. Laat de minister-president de mogelijkheid open, in politieke zin, dat een aanpassing naar boven, het verhogen van het wettelijk minimumloon en daarmee het sociaal minimum, kan plaatsvinden? Dat is toch waar het om gaat. De koppeling is winst, maar het is wel een indexering. Wij hebben de afgelopen periode gezien dat de inkomens van mensen op het sociaal minimum en met een minimumloon het niet hebben kunnen halen bij de inkomsten van de werkenden die een modaal, laat staan een twee- of driemaal modaal inkomen hebben. Daar gaat het in essentie om.

Minister **Kok**: Laten wij wel wezen, ook al vindt een verhoging van het minimumloon plaats op basis van indexering, dan nog worden de arbeidskosten van de werkgever die het betreft hoger. In die zin zijn degenen die zeggen dat er in de toekomst nooit wat met het minimumloon mag gebeuren, met open ogen en op grond van de wet bezig die te verhogen. Dat is ook goed, want het is sociaal van eminent belang dat je naast een aantal selectieve maatregelen, die koppeling kunt toepassen in een periode waarin het zichtbaar goed gaat met de werkgelegenheid en de verhouding tussen inactieven en actieven.

De heer Rosenmöller wilde ook nog weten of ik ongelukkig ben. Ik ben helemaal niet ongelukkig. Ik ben zielsgelukkig, maar ik stel wel vast dat noch de minister-president, noch andere leden van het kabinet politieke uitspraken kunnen doen namens het kabinet over de vraag hoe het in 1999 met het minimumloon zou moeten gaan. Over korte tijd breken echter de campagnes en dergelijke los en dan zijn de ministers, de staatssecretarissen en de minister-president weer wat bevrijd van de keten van het ambt, maar het komt nu niet aan het kabinet toe. Het is wel van belang dat wij ons ernstig rekenschap geven van de vraag of bepaalde doeleinden

die je zou willen nastreven op het punt van sociale rechtvaardigheid ± daar zal dan zo'n eventuele verhoging van het minimumloon op gericht moeten zijn ± niet op een andere wijze, hetzij via meer gerichte inkomensondersteuning, hetzij via andere maatregelen, zijn te realiseren. Dit kabinet heeft jaar in jaar uit de arbeidskosten aan de onderkant van het loongebouw verlaagd via de specifieke afdrachtskorting en ook nog via extra andere middelen, omdat deze arbeidskosten te hoog zijn en het beleid er juist op gericht is dat er meer sprake moet zijn van inschakeling. Een beweging naar boven zou daar in ieder geval haaks op staan. Dus je moet wel met heel bijzondere argumenten komen om dat te doen. Wij kunnen echter niet uitsluiten dat de SER in het licht van de dan geldende omstandigheden daar een indicatie voor geeft en dat advies moet dan natuurlijk serieus worden meegewogen.

De heer **Van Dijke** (RPF): Voorzitter! Ik wil aan deze gelukkige minister-president een vraag stellen. Hij maakt zich grote zorgen over het niet gebruiken van het instrument van de individuele huursubsidie en de bijzondere bijstand, althans van de woonkostencomponent daarin. Daar heeft hij al eerder op gewezen. Hij wil er alles aan doen om dat te verbeteren. In mijn bijdrage heb ik mij afgevraagd of dat een wenselijke route is, lettend op het feit dat de loketafhankelijkheid van mensen daardoor sterk wordt vergroot. De daarmee gepaard gaande perceptiekosten zouden niet gemaakt behoeven te worden. Dat vind ik zonde van het geld. Dat geld kan beter direct ten goede komen aan de mensen die het zo hard nodig hebben. Ik heb dan ook een alternatieve route geschetst. Zou de minister-president daarop in willen gaan?

Minister **Kok**: De heer Van Dijke heeft het over loketafhankelijkheid. Ik weet niet precies wat dat is. Er is een wettelijke regeling die bepaalt dat mensen met een laag inkomen recht hebben op huursubsidie in relatie tot de woonlasten die zij moeten betalen. Dat is geen loket-afhankelijkheid. Daar hebben mensen gewoon recht op en ik hoop dat de mensen die dat geld nodig hebben, daar vaker een beroep op kunnen doen dan tot op heden gebeurt. Ik zal geen middel onbenut laten om ervoor te zorgen dat het geld dat bedoeld is voor mensen die het moeilijk hebben, in ruimere mate dan tot nu toe gebeurt bij die mensen terechtkomt. Ik zal het aan de orde stellen in de overleggen met de directeuren van de sociale diensten ± Divosa ± met de VNG, met de staatssecretaris en met ieder ander die daarbij betrokken is. Dan is het maar een budgettaire tegenvaller. Het feit dat zij het nu niet krijgen, is hun financiële tegenvaller. Dus ik heb liever een budgettaire tegenvaller dan hun financiële ellende.

De heer **Van Dijke** (RPF): Dat is in elk geval een prachtig uitgangspunt. Het gaat mij erom dat mensen die van een minimumloon moeten leven, in ieder geval de normale kosten van bestaan zouden moeten kunnen betalen. Als de ontwikkelingen zodanig zijn dat die vaste kosten niet meer uit dat loon betaald kunnen worden, dan moeten wij toch niet een situatie creëren waarbij mensen dan maar naar zo'n loket toe moeten om een aanvulling op hun minimumloon te krijgen. Met andere woorden: als mensen een minimuminkomen verwerven door gewoon te werken, dan moet er toch op een andere wijze dan via de individuele huursubsidie of via een woonkostentoeslag in de bijzondere bijstand een weg gevonden worden om deze mensen financieel tegemoet te komen. Ik heb daartoe een route geschetst, betaald uit een bevriezing van de tweede en derde schijf. Ik zou graag zien dat de minister-president een keuze maakt.

Minister **Kok**: Wij zijn voor de bevriezing van die schijven niet geporteerd. Dat blijkt ook uit onze voorstellen. Ik vind dat er niets verkeerds aan is om in het kader van de individuele huursubsidie ondersteuning te bieden als is vastgesteld dat het netto-minimumloon onvoldoende is om een doorsnee sociale woning te kunnen betalen. Dat instrument is indertijd heel bewust ingevoerd. Wij hebben heel bewust, ook na discussies in de Tweede Kamer en Eerste Kamer, de omvang van de huursubsidie verder verbeterd en uitgebreid. Nu is aan de orde dat juist de mensen die de grootste behoefte hebben aan deze ondersteuning, in mindere mate dan wenselijk is van dit instrument gebruikmaken. Dan is het mijn eerste voorkeur om te bekijken hoe wij dat kunnen verbeteren. Het heeft niet mijn voorkeur om weer andere oplossingen te bedenken en het instrument van de individuele huursubsidie te vergeten, temeer daar de weg die u aangeeft ernstige bezwaren heeft.

De heer **Janmaat** (CD): Mijnheer de voorzitter! De minister-president schenkt terecht aandacht aan de schrijnende voortgang van de armoede in Nederland. Wij moeten constateren dat er zelfs gedacht is aan een verlaging van het minimumloon, terwijl de prijzen stijgen. De regering zal echter voldoende sociaal gevoel bezitten om dat te voorkomen. De minister-president kondigde een pakket maatregelen aan, ook voor volgende kabinetten. Wordt daarbij rekening gehouden met het feit dat het CBS heeft aangekondigd dat in de komende decennia mogelijkerwijze nog een miljoen vreemdelingen naar Nederland komen die een zwaarder beroep op die maatregelen zullen doen? Of zegt de minister-president: wij hebben dat weliswaar niet weersproken, maar dat is een zaak voor volgende kabinetten?

Minister **Kok**: Betaalbare woonlasten voor mensen met de zwakste financiële positie zijn op basis van de IHS een recht voor alle burgers die in dit land verblijven.

De heer **Janmaat** (CD): Voorzitter! Dat is bekend. De minister-president hoeft geen open deur in te trappen. Ik vraag of de minister-president dit kabinet respectievelijk volgende kabinetten duidelijk maakt dat het beroep erop groter wordt door die instroom en er dus grotere financiële consequenties aan verbonden zijn.

Minister **Kok**: Er is in de becijfering van de kosten ook op langere termijn rekening gehouden met demografische ontwikkelingen.

De heer **Marijnissen** (SP): Mijnheer de voorzitter! Ik heb de heer Wallage gisteren een vraag voorgelegd die ik ook graag aan de minister-president wil voorleggen. Het sociaal minimum is er de laatste vijftien jaar enorm op achteruitgegaan, maar het is zeker achtergebleven bij de ontwikkeling van de economie. Wij kunnen vaststellen dat Nederland de

afgelopen jaren een enorme economische groei heeft gekend. Wij kunnen vaststellen dat er een armoedevraagstuk is.

De **voorzitter**: Wilt u niet uw termijn herhalen? Daar bent u namelijk mee bezig.

De heer **Marijnissen** (SP): Nee, voorzitter, ik som alleen de omstandigheden op. Wij zien een enorme toename van het verschil tussen arm en rijk. Mijn vraag aan de minister-president is dezelfde als mijn vraag gisteren aan de heer Wallage. Hoe kan hij rechtvaardigen tegenover al die mensen die hij die algemene verhoging van het minimumloon en de daaraan gekoppelde verhoging van de uitkering wil onthouden, dat zij dat geld nu niet kunnen krijgen maar misschien later wel? Misschien zien wij op dat moment een daling van de economie, waardoor hij het tij weer niet mee heeft.

Minister **Kok**: Voorzitter! De mensen die op het sociaal minimum zijn aangewezen, ook de mensen met het minimumloon waarover de heer Marijnissen spreekt, krijgen een algemene verhoging, namelijk de koppeling. Wij hebben er met elkaar jarenlang voor moeten werken om weer een situatie te bereiken in de verhouding tussen werkgelegenheid en inactiviteit dat dat mogelijk was. Gelukkig kan dat weer. Daarnaast is er een reeks van andere maatregelen, of het nu de ouderenaftrek is voor de AOW'ers, de bijzondere regelingen in het kader van de bijstand of de huursubsidie. Deze zorgen ervoor dat de koopkracht in het beeld, zoals dat in de algemeen geldende koopkrachtoverzichten geldt, met 1% of meer omhooggaat. In de praktijk gaat, met inbegrip van de huursubsidie en andere regelingen, de koopkracht verder omhoog, zeker voor de mensen die het het moeilijkst hebben. Ik werp het verre van mij dat dit beleid asociaal zou zijn.

Vervolgens kun je er met elkaar over discussiëren hoe de proportionering moet zijn, wat je in 1998 doet en wat mogelijk daarna kan gebeuren. Ik houd er niet van om dingen in het vooruitzicht te stellen die niet kunnen worden waargemaakt. We zullen moeten afwachten hoe de periode 1999-2002 zich voltrekt. Laten we met elkaar niet de fout maken aan het begin van een nieuwe periode te denken: Dat gaat wel weer ''hosanna''. Je weet dat de teleurstelling, als je te hoog inzet, dan heel groot is. Laten we daarom proberen om op basis van het bereikte en de mogelijkheden voor verdere vooruitgang, het koopkrachtperspectief nog meer te versterken, zeker voor mensen met de zwakste financiële positie. Ik zeg met de hand op mijn hart dat we onszelf in 1998 op het punt van sociaal beleid en inkomensondersteuning niets te verwijten hebben. Het beleid is sociaal 100% verantwoord en 100% rechtvaardig.

Dat neemt niet weg dat anderen bij andere keuzes die zij maken, zich meer kunnen wensen. Maar ik wens dat debat niet te voeren vanuit de uitgangspositie: ''wij zijn sociaal en jullie niet''. Misschien was dat de reden waarom u er niet bij was op Prinsjesdag, mijnheer Marijnissen. We hebben dat hier dan nog even gewisseld.

De heer **Marijnissen** (SP): Dat klopt. Wij waren er inderdaad niet. Dat had te maken met het feit dat wij een daad wilden stellen. Wij vinden inderdaad dat in deze periode van zo'n enorme rijkdom...

De **voorzitter**: U herhaalt nu uw betoog van gisteren. Daar was de minister-president bij.

De heer **Marijnissen** (SP): Ik reageer op wat de minister-president zegt, voorzitter! Ik word daartoe graag door u in de gelegenheid gesteld.

Wij waren er daarom niet op Prinsjesdag. Wij praten hier vandaag over het verschil tussen aan de ene kant de toegenomen armoede en aan de andere kant de economische groei. Ik blijf dan de stelling verdedigen dat Paars hier een enorme kans laat liggen. Termen als ''sociaal'' en ''asociaal'' laten we in de discussie even buiten beschouwing. Laten we ons tot de feiten beperken. Ik stel vast dat uw keuze voor de ''zorg op maat'' voor de mensen over wie we spreken, als het gaat om de individuele huursubsidie en de bijzondere bijstand aantoonbaar geen uitwerking heeft. Uit onderzoek blijkt dat 43% van de mensen die arm zijn en voor huursubsidie in aanmerking komen, er geen gebruik van maakt, terwijl wij de feiten over de bijzondere bijstand al kennen. Is daar geen extra argument in gelegen, buiten alle andere die ik al genoemd heb, om te kiezen voor een algemene verhoging van de uitkeringen in plaats van wat u nu voorstelt?

Minister **Kok**: Ik dank de heer Marijnissen voor de constatering dat het hier en buiten deze zaal niet langer gaat over sociaal of asociaal, maar om het kiezen van instrumenten. De heer Marijnissen zegt dat de individuele huursubsidie en de bijzondere bijstand niet werken. Dat betwist ik. De individuele huursubsidie moet duidelijk veel beter gaan functioneren. Dat is absoluut waar, maar dat doet niks af aan het feit dat talloze mensen in dit land vandaag de dag gelukkig ± ik zou er niet aan moeten denken dat wij die morgen niet meer hadden ± van de IHS-regelingen gebruikmaken. Wij moeten met elkaar, met gemeenten, met sociale diensten, met iedereen die hierbij medeverantwoordelijkheid draagt, zoeken naar mogelijkheden om daar binnen de kortste keren verbetering in aan te brengen.

Dan de bijzondere bijstand. Er zijn hier en daar misschien nog gemeenten die de hun toegewezen middelen niet volledig besteden, maar gelukkig is dit probleem de afgelopen jaren in een razendsnel tempo tot heel geringe proporties teruggebracht. Waarom? Omdat gemeenten door een cliëntgerichte benadering de burgers, de mensen met een zwakke positie daar, weten te vinden. Nu stellen wij 250 mln. extra voor de bijzondere bijstand beschikbaar en zeggen wij erbij dat de gemeenten dat bedrag mede kunnen aanwenden voor een categoriale benadering van degenen die langer in de bijstand zitten. Dan zeg ik: laten wij nu alles uit de kast halen om ervoor te zorgen dat de zeer forse uitbreiding van financiële middelen echt effectief in samenwerking met degenen die bij de beleidsuitvoering zijn betrokken, wordt aangewend, in plaats van iets te gemakkelijk de schouders op te halen en te stellen dat het toch niet werkt, dat het dus maar vergeten moet worden en dat het in iets anders gezocht moet worden. Laten wij dan wat nu beschikbaar is, optimaal benutten voor de mensen waar de heer Marijnissen en ik de eerste prioriteit aan geven.

De **voorzitter**: De heer De Hoop Scheffer heeft het woord.

Kok

De heer **Marijnissen** (SP): Voorzitter! Ik wil mijn teleurstelling uitspreken over het feit dat u mij niet toestaat ± dat is nu de vierde keer ± de vragen te stellen die ik meen te moeten stellen. U geeft mij de gelegenheid om twee keer een vraag te stellen aan de minister-president. Wij zijn nu op het punt waarop ik wil belanden, namelijk bij de vraag of de minister bereid is een mogelijkheid te onderzoeken zodat mensen door een koppeling van bestanden de huursubsidie krijgen die zij verdienen. Nu grijpt u weer in. De algemene beschouwingen zijn unieke dagen in het jaar en ik meen dat u toch iets meer ruimte mag geven.

De **voorzitter**: Hierop wil ik graag reageren. U heeft twee keer een zeer langdurige vraag gesteld aan en een betoog gehouden tegenover de minister-president. Dat was twee keer een onderdeel van uw termijn van gisteren. Ik vind dat in zo'n geval volstaan moet kunnen worden met een korte vraag met toelichting en dat geen herhaling moet plaatsvinden van hetgeen gisteren is gezegd. Toen had u de vraag weliswaar gericht aan de fractievoorzitter van de Partij van de Arbeid, maar de vraag is in deze zaal gesteld.

Ik geef het woord een de heer De Hoop Scheffer.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik voeg mij graag naar uw orde, voorzitter. Gaat het om de interruptieduur en de termijnen, dan heb ik niet zo'n problemen met die constatering, collega Marijnissen. Ik voeg mij naar de orde, al was het alleen maar omdat wij er op Prinsjesdag bij waren en volgend jaar weer graag komen.

De heer **Marijnissen** (SP): Voorzitter! Ik vind het niet de taak van de oppositieleider in deze Kamer om dit soort goedkope opmerkingen te maken. Gisteren heeft hij die opmerking ook gemaakt. Wij hebben ons argument om daar niet naartoe te gaan. De heer De Hoop Scheffer hoeft mij wat dat betreft de maat niet te nemen. Dat soort flauwe opmerkingen of flauwe grapjes slaat nergens op.

Overigens, hij krijgt van de voorzitter inderdaad alle ruimte. Dat geldt niet voor alle fracties.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik denk dat wij van mening verschillen...

De **voorzitter**: Daar protesteer ik tegen. Het aantal keren dat de heer Marijnissen aan de interruptiemicrofoon is, kan volledig wedijveren met hetgeen andere fracties doen, en meer dan dat.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Je kunt van mening verschillen over de definitie van ''goedkoop'', collega Marijnissen. Ik denk dat wij dat in grote mate doen.

Voorzitter! Ik kom terug op de kern van het betoog van de minister-president: het minimumloon, 1999. Ik begrijp zijn opstelling. Ik begreep ook dat collega Wallage ± ik zie hem nu niet ± gisteren voor een wat andere opstelling koos. Hij wilde wat meer politieke druk achter het verhaal zetten. Dat is wel iets wat mij opvalt. Is dat de minister-president ook opgevallen?

Ik zie dat de heer Wallage weer binnenkomt.

Minister **Kok**: Het zal de heer De Hoop Scheffer en anderen bij het langer voortduren van dit debat steeds meer opvallen dat de minister-president minder vrijheid heeft om over de periode na 1998 te spreken dan ieder lid van de Kamer.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): De heer Wallage is er nu weer bij betrokken. Dat was eigenlijk mijn bedoeling.

De heer **Wallage** (PvdA): Dat vind ik nou niet zo collegiaal. Er moet wel eens iemand af en toe een paar minuten de Kamer uit.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Dat zei ik niet omdat de heer Wallage weg was, maar omdat hij hier nu gelukkig weer staat.

De heer **Wallage** (PvdA): Voorzitter! Ik heb gisteren de positie van de PvdA-fractie op twee punten toegelicht. In de eerste plaats moeten wij doorgaan met gerichte bestrijding van de armoede, maar daarvoor is algemene verhoging van uitkeringen geen goed instrument. In de tweede plaats bestaat er een vastgestelde procedure voor de herijking van het wettelijk minimumloon. De minister-president heeft aangegeven dat wij daarmee op een normale en zakelijke manier om moeten gaan en dat lijkt mij een heel goed benadering.

Mevrouw **Nijpels-Hezemans** (groep-Nijpels): Voorzitter! Ik heb hier het rapport van de commissie die zich met de harmonisatie van inkomensafhankelijke regelingen heeft beziggehouden. Daarin staat heel duidelijk dat de commissie op grond van haar analyse concludeert dat de nadelen van inkomensafhankelijke regelingen als instrument ter bestrijding van armoede de komende jaren in het algemeen zwaarder zullen wegen dan hun voordelen. Om die reden zou de inkomensafhankelijkheid van het geheel van relevante landelijke en lokale regelingen moeten worden beperkt.

De minister-president deed het net voorkomen alsof voorstellen om voor de minima betere generieke maatregelen te nemen, onverantwoord zijn, maar deze commissie onderschrijft ze.

Minister **Kok**: Voorzitter! In de eerste plaats kan niet worden ontkend dat algemene maatregelen die ertoe leiden dat de arbeidskosten voor lager betaalde werknemers hoger worden, een negatief bijeffect op de werkgelegenheid hebben; dat kan niet worden ontkend. Eenieder in deze zaal kan dat verschillend wegen. Het kabinet tilt er zwaar aan, ook blijkens het beleid van de afgelopen jaren dat gericht was op beperking van die arbeidskosten. Dus ligt het voor de hand dat het kabinet, naast toepassing van de koppeling, zoekt naar andere, fiscale of andere inkomenspolitiek ondersteunende instrumenten.

Wat nu, in de tweede plaats, het door mevrouw Nijpels gememoreerde rapport betreft, heb ik de indruk dat na het belangrijke werk dat de commissie heeft gedaan er nog enkele vervolgvragen moeten worden beantwoord. Men heeft de hamvraag, hoe je de weg dan wel op een verantwoorde manier kunt vinden, nog niet voldoende beantwoord en dat is ook de reden geweest waarom wij in het kabinet tegen elkaar hebben gezegd dat een en ander op weg naar de formatie en de voorbereiding van een nieuwe periode nader tegen het licht moet worden gehouden. Het draait immers weer om de financiële begeleiding van dergelijke maatregelen. Het rapport is dus interessant maar niet afdoende.

Mevrouw **Nijpels-Hezemans** (groep-Nijpels): Voorzitter! Over het laatste ben ik het met de minister-president eens, want het rapport laat inderdaad een aantal vragen onbeantwoord. Maar nu wij al jaren spreken over bestrijding van de armoede, vind ik het een beetje flauw om dit onderwerp door te schuiven naar een volgende formatie.

Minister **Kok**: Eerlijk gezegd vind ik het nu een beetje flauw om te doen alsof er thans niets aan het armoedevraagstuk gebeurt. U bent terecht een- en andermaal in het krijt getreden vanwege de problematiek van ouderen. Die houdt ons allemaal bezig. Niemand kan toch ontkennen dat er in het jaar 1998 een majeure stap wordt gezet om de armoede-bestrijding werkelijk gestalte te geven. De koopkracht van ouderen met alleen AOW of een zeer beperkt aanvullend pensioen neemt toe met 4% voor de alleenstaanden en met bijna 3% voor gehuwden met alleen AOW, en dit dan naast de maatregelen die voor ouderen gelden. Men kan altijd blijven wensen dat er meer zou gebeuren, maar ik houd staande dat dit een sociaal beleid van de bovenste plank is. Niemand kan dat ontkennen.

Voorzitter! Ik kom toe aan enkele vragen over de volumeontwikkeling in verband met de WAO-WW. De heren Rosenmöller en Schutte hebben daar vragen over gesteld. Voorop zij gesteld dat de prestaties om uitkeringsgerechtigden, onder wie gedeeltelijk arbeidsongeschikten, weer aan het werk te helpen, beter kunnen en moeten worden. Het kabinet blijft zich daar sterk voor maken. Niettemin moeten de bevindingen die de genoemde geachte afgevaardigden hebben verwoord wel in de juiste context worden gezien. Ik voeg er dus nog een paar woorden aan toe. Uit de macro-economische verkenningen blijkt dat nieuwe banen inderdaad vooral worden bezet door schoolverlaters en herintreders zonder inkomen. Dat is uiteraard voor beide categorieën heel belangrijk. Uitkeringsgerechtigden met een WW- of een ABW-uitkering hebben eveneens nog een aanzienlijke kans om aan een baan te komen. De WAO'ers sluiten inderdaad de rij. Op grond van deze en achterliggende gegevens kan worden becijferd dat van de 465.000 nieuwe banen die in de periode 1994-1998 zijn of worden gecreëerd, er circa 120.000 zijn terechtgekomen bij uitkeringsgerechtigden, 55.000 bij mensen met een WW-uitkering, 50.000 bij mensen met een bijstandsuitkering en 15.000 bij mensen met een WAO-uitkering. De rest van de banen is dus bezet door herintreders en nieuw aanbod. Met betrekking tot het aantal banen dat door WAO'ers is bezet, moet wel de kanttekening worden gemaakt dat het met name de gedeeltelijk arbeidsongeschikten zullen zijn die weer werk hebben gevonden. Dat ligt ook in de rede. Het zijn veelal mensen die naast hun arbeidsongeschiktheidsuitkering ook een werkloosheidsuitkering hebben. Dit betekent dat mensen met een arbeidsongeschiktheidsuitkering in die door mij genoemd cijfers voor een deel gerangschikt zijn in de categorie WW-uitkeringen omdat men gedeeltelijk het een en gedeeltelijk het ander heeft. Dan is het beeld met betrekking tot de reëntegratie van arbeidsongeschikten toch positiever dan gisteren in de Kamer werd gezegd. De suggestie dat de REA geen uitkomst kan bieden, moet worden bestreden. Het zal moeten lukken om met de voorgestelde maatregelen gedeeltelijk arbeidsongeschikten nog meer bij de ontwikkeling van de banengroei te betrekken. Als uit de kritische woorden de vurige wens sprak om daar beter te presteren, dan ben ik het daar voor 100% mee eens. Maar wij moeten ook datgene wat wel wordt bereikt toch niet onderschatten. Ieder mens telt. Het gaat om 15.000 of meer mensen uit deze heel grote categorie.

De heer **Wallage** (PvdA): Ik ben het daarmee eens. Hoe kijkt de minister-president aan tegen de mate waarin het bedrijfsleven zich openstelt voor mensen die vanuit de WAO weer aan de slag willen? Het gaat met name om de bereidheid om daarover meer concrete afspraken te maken. In de afgelopen jaren is het mij opgevallen dat men wel intenties formuleert, maar van een echte concrete inzet nauwelijks sprake is.

Minister **Kok**: Die bereidheid blijkt er wel te zijn, maar de wens is uiteraard om ervoor te zorgen dat die bereidheid groter wordt. Dat kan soms iets te maken hebben met vooringenomenheid, onbekendheid of vrees. Als wordt verwezen naar de wenselijkheid van verdergaand overleg met de sociale partners, ben ik het daarmee zeer eens. Ik meen dat je dit niet direct met algemeen geformuleerde taakstellingen kunt doen. Ik zou graag zien dat als wij met de sociale partners in gesprek gaan over het komend najaars-overleg, waarin regelmatig van de kant van werknemers en werkgevers wordt gesproken over de stille reserve aan potentieel arbeidsaanbod ± in het belang van mensen, economie en samenleving wordt aan hen te weinig perspectief geboden ± dit een van de onderwerpen is. Wij moeten nagaan wat naast overheidsbeleid vanuit de eigen verantwoordelijkheid kan worden gedaan om hierin verdere verbetering tot stand te brengen, ook in het licht van de nieuwe instrumenten.

De heer **Schutte** (GPV): Het is goed dat de minister-president in het begin zei dat het nog beter kan en moet. Ik ben het ook eens met wat hij daarna zei. In die zin heb ik geen kritiek. De vraag is wel aan de orde of wij het momentum goed hebben benut om hier de prioriteiten te leggen. Ik heb een relatie gelegd met het feit dat in een tijd van hoogconjunctuur bescheiden resultaten bij deze heel moeilijke groepen kunnen worden bereikt. Als de situatie ongunstiger zou worden ± in de stukken staat dat wij er rekening mee moeten houden dat dit in de komende periode kan gebeuren ± dan wordt het nog moeilijker om deze mensen aan het werk te krijgen. Is de minister-president ervan overtuigd dat zowel budgettair alsook beleidsmatig alles uit de kast is gehaald om deze cijfers in de komende periode verder te verbeteren?

Minister **Kok**: Ik dacht het wel, zeker ook budgettair. Als het gaat om alle overige instrumenten, inclusief het met elkaar serieus onder ogen zien van dit probleem, vind ik dat er altijd ruimte moet zijn voor iets nieuws. Het geldt overigens ook voor het budgettaire deel. Als wij doeltreffende mogelijkheden hebben om hier verbeteringen tot stand te brengen, dan mogen die niet gemakkelijk opzij worden geschoven.

Ik wil nog enkele opmerkingen maken over de relatie met het algemene beeld. Als in de komende jaren de economische ontwikkeling onverhoopt ongunstiger zal worden,

De heer Wolffensperger (D66)

dan hebben wij op een groot aantal terreinen weer nieuwe en additionele problemen. Als het mogelijk is ± waarom zouden wij daar niet van uitgaan? ± een redelijk groeitempo vast te houden ± het feit dat het beter gaat komt niet alleen door de internationale omgeving maar ook voor een deel door eigen beleid ± dan is wel een gegeven dat je met de daling van de werkloosheid steeds dichter komt bij de harde kern van een deel van de langdurige werkloosheid respectievelijk de plaatsingsproblemen rondom bepaalde categorieën op de arbeidsmarkt. Dat vraagt om meer scholing en ook om een nieuwe dimensie in de inschakelingsdiscussie om een deel van de harde kern van de werklozen en de werkzoekenden in het arbeidsproces te betrekken. Ik bedoel hiermee te zeggen: als het relatief gunstig blijft gaan, worden wij met elkaar door het opdrogen van de kortdurende werkloosheid vanuit die optiek nog meer met de neus op dat punt gedrukt, naast de sociaal-ethische kant die een eigen functie heeft.

De heer **Schutte** (GPV): Dat is juist. Wij moeten echter ook rekening houden met de mogelijkheid dat het ongunstiger wordt. Dan wordt het probleem navenant extra groot. Nu slagen wij er nauwelijks in substantieel iets te bereiken. Dan wordt het heel moeilijk. Vandaar mijn pleidooi ± in tweede termijn zal ik er graag nog op terugkomen ± om na te gaan of extra instrumenten ingezet kunnen worden.

Minister **Kok**: Wij moeten alles doen om de kwaliteit van het beleid verder te verbeteren. Ik ben het wat dat betreft absoluut met u eens. Tegelijkertijd moeten wij alles doen om binnen de grenzen van onze eigen mogelijkheden te voorkomen dat het straks, onverhoopt, slechter gaat. Dat hebben wij voor een deel in eigen hand.

De heer **Wolffensperger** (D66): Wat de reïntegratie betreft, ben ik het geheel met de minister-president eens, met uitzondering van één punt. Hij begon dit onderdeel van zijn betoog met de opmerking dat hieromtrent gisteren in de Kamer een te somber beeld is geschetst. Ik heb gisteren gezegd dat de reïntegratie van gedeeltelijk arbeidsongeschikten vrijwel nooit lukt. Dat zuig ik niet uit mijn duim; dat heb ik uit materiaal van het CTSV. Ik ben het ermee eens dat het veel beter moet, maar ik heb de minister-president nog niet horen weerleggen dat het geschetste beeld te somber is.

Minister **Kok**: Je kunt altijd betwisten of iets te somber of niet somber genoeg is geschetst. Ik heb de verschillende categorieën uiteengerafeld waaraan de additionele banen toevallen. Ik heb aangegeven dat de WAO met 15.000-plus te zeer achter in de rij zit. Die plus is niet helemaal te benoemen, omdat niet bekend is welk aantal mensen gedeeltelijk WAO en gedeeltelijk WW heeft en onder die andere titel is geregistreerd. Dus laten wij elkaar maar vinden, naast het sfeerbeeld van wel of niet somber, op de noodzaak om vanuit overheidsbeleid en samen met anderen na te gaan of en hoe wij het beter kunnen doen. Dat moet de ambitie zijn.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): De nieuwe Wet op de reïntegratie die wij straks zullen behandelen, zegt dat met een behoorlijke financiële inspanning 5000 extra reïntegraties zullen plaatsvinden. Dus die 15.000 worden er misschien 20.000 als dat beleid gaat lukken, en laten wij dat hopen. Maar als je het hebt over een groep die met een nominale verlaging, ook van het inkomen, de afgelopen periode geconfronteerd is, met alle verwachtingen die daaromtrent gewekt zijn, moet dit toch teleurstellend zijn, ook voor het kabinet?

Minister **Kok**: Ik zou de participatiemogelijkheden voor 5000 mensen langs deze weg niet willen veronachtzamen.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Dat doet niemand.

Minister **Kok**: Dat doen wij geen van allen; daarover zijn wij het eens. Gezien het feit dat dit nog onvoldoende is, blijft de wens om het echt beter te doen met elkaar overheersen.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Is hier geen sprake van wat wel de imperfectie van de markt wordt genoemd, in dit geval de arbeidsmarkt? Voor werkgevers is er nog een ruime mogelijkheid om te bepalen welke sollicitant zij aannemen. Misschien nemen zij supergemotiveerden ± dat zijn de ex-WAO'ers meestal ± toch niet vanwege het risico dat gelopen wordt. Ik weet dat er nog najaarsoverleg wordt gevoerd. Zou daarnaast niet eens het artikel in de Wet arbeid gehandicapte werkne-

mers in werking moeten treden dat gaat over quotering? Het is een hard instrument, een paardenmiddel, maar het probleem bestaat ook al jaren.

Minister **Kok**: Met het oog op het kunnen voeren van vruchtbaar najaarsoverleg zou ik die stok achter de deur liever niet ter hand nemen. Ik denk dat het van belang is in redelijkheid en met een beroep op elkaars verantwoordelijkheid na te gaan hoe wij dit aankunnen. Ik heb al gezegd: naar de mate waarin de schaarste op de arbeidsmarkt toeneemt ± en dat beginnen wij in een aantal opzichten duidelijk te merken ± geeft dit een objectieve factor die, naast de morele kant, de goede kant op wijst.

Voorzitter! De heer De Hoop Scheffer had een aantal punten van kritiek op fundamentele discussies. Een daarvan betreft de sociale zekerheid. Ik wil erop wijzen dat het kabinet in september vorig jaar heeft voldaan aan hetgeen in het regeerakkoord is afgesproken, namelijk bouwstenen neerleggen voor een discussie over de verdere ontwikkeling van het stelsel van sociale zekerheid. Wij hebben het vorige jaar aangegeven dat het kabinet bewust niet kiest voor een blauwdruk ten behoeve van een compleet nieuw stelsel. Overigens heb ik van de heer De Hoop Scheffer begrepen dat dit ook zijn opvatting niet is. Wij hebben ons geconcentreerd op een aantal belangrijke thema's, op grond waarvan wij nieuwe voorstellen hebben gedaan of nog voorstellen in ontwikkeling hebben. Ik noem er drie. In de eerste plaats de aanpassing van het stelsel aan een modernere en flexibelere arbeidsmarkt. Dit is van groot belang; het gaat om activering en participatie. In de tweede plaats betreft het vergroting van de activerende werking en in de derde plaats de toekomst van de oudedagsvoorziening. Dat zijn niet de drie onbelangrijkste thema's, voorzitter. Er kan veel te wensen overblijven over het uitzetten van lijnen voor de architectuur van de sociale zekerheid op langere termijn, maar het kabinet heeft, naast een actief beleid dat leidt tot een positieve ontwikkeling in het volume van het gebruik van de sociale zekerheid, een aantal belangrijke thema's geagendeerd waarmee de basis is gelegd voor een degelijk en houdbaar stelsel.

De SER heeft advies uitgebracht over de desbetreffende nota. Met betrekking tot een aantal onderdelen is intussen nader onderzoek ingezet, waaronder premiedifferentiatie WW, of is een wetsvoorstel in voorbereiding, zoals dat inzake de premiemaximering AOW. Ik stel daarom een tegenvraag. Wat valt hier, uit een oogpunt van het aanreiken van bouwstenen om de maatschappelijke en politieke discussie te stimuleren en later te gaan bouwen, nog te wensen?

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Voorzitter! Wat door mij gisteren werd gewenst ± helaas is dit in politieke zin een gepasseerd station geworden ± was het door het kabinet zelf ingediende voorstel betreffende het experiment tijdelijk werken onder het minimumloon. Ook zou ik de minister-president kunnen vragen of niet het risico dreigt dat het met de WW dezelfde kant opgaat als eerder het geval was met de WAO; daar hebben wij veel pijn van beleefd. Wanneer grote bedrijven die forse winsten maken, gaan fuseren, worden bij dat proces soms duizenden mensen op straat gezet. Daarbij wordt de WW gebruikt als vuilnisvat. Ook zou een discussie kunnen worden gevoerd over vraagstukken als het sanctiebeleid. Wanneer moet men al dan niet de mogelijkheid hebben om een baan te weigeren? Voorzitter! Een gedeelte van het regeerakkoord is gerealiseerd, maar wij hadden graag gezien dat men verder was gegaan.

Minister **Kok**: Wat het eerste punt betreft heeft u zelf al aangegeven dat het minimumloon een hoofdstuk apart is. Vervolgens blijven er twee punten over. In het kader van de door mij al genoemde premiedifferentiatie WW komt de door u bedoelde vraagstelling aan de orde. Voorts heeft het sanctiebeleid natuurlijk te maken met het altijd wankele evenwicht tussen rechten en plichten, ook als het gaat om het aanspreken van mensen op hun verantwoordelijkheid bij het aannemen van werk. Dit aspect is volop betrokken bij het denken over en het beleid ten aanzien van de toepassing van de bijstandswet enz. Al het handelen en denken van het kabinet is erop gericht om de mensen te activeren om van bijstand naar een baan over te gaan. Mensen die werkelijk niet anders kÂ nnen dan aangewezen zijn op die bijstand, moeten natuurlijk op een voldoende voorziening kunnen rekenen, maar voor het overige geldt: stimuleren en reactiveren. Het gaat er niet om mensen met de vinger na te wijzen en te zeggen dat ze te weinig doen. Van belang is dat mensen op basis van een contractbenadering op decentraal en lokaal niveau ± op grond van het principe ''gelijk oversteken'' ± zaken krijgen aangereikt.

Voorzitter! De heer De Hoop Scheffer roert hierbij onderwerpen aan waarover ik heel graag met hem wil doordebatteren, maar men kan niet zeggen dat die zaken in het geheel van het kabinetsbeleid onbesproken of ondoordacht zijn gebleven. Daarover is gedacht en er wordt aan gewerkt. Misschien kan het op een aantal punten anders of beter, maar het zijn zeker geen braakliggende terreinen. Een deel van het succes van het beleid kan hiermee worden verklaard.

Vervolgens kom ik op een moeilijk onderwerp, de versoepeling van de nabestaandenwet. Met de versoepelingen van de ANW die door het kabinet zijn voorgesteld in zijn brief van 15 september en die een betere kwalificatie verdienen dan ''lapwerk'' ± ik zeg het met alle respect voor degenen die dit woord hebben gebruikt ± worden de soms inderdaad te scherp gebleken kanten van die wet weggenomen. Een eerste vraag die hierbij kan worden gesteld, is: waarom doet men dit met betrekking tot een wet die op 1 januari 1998 wordt ingevoerd? Dat gebeurt omdat de uitvoering van de wet nadelige gevolgen heeft, die voortvloeien uit de welbewuste keuze van de wetgever, maar in het licht van een afweging van redelijkheid en rechtvaardigheid naar het oordeel van het kabinet moesten leiden tot de conclusies die in de brief van staatssecretaris De Grave zijn neergelegd.

Overigens heeft het kabinet een welbewuste keuze gemaakt, waarin het parlement het kabinet heeft gesteund bij de uiteindelijke besluitvorming, tot aanpassingen van de wet. Dat gaat natuurlijk niet zonder pijn, hoewel wij heel goed moeten kijken naar de effecten in de verschillende categorieÊn. Het is tegelijkertijd een onderdeel van een onvermijdelijk pakket. Daarom ziet men mij er echt niet met opgewektheid in de ogen over spreken. In

1994 waren, soms grote, maatregelen nodig, ook na heel veel maatregelen die in eerdere perioden waren genomen. Daarop doel ik als ik sommigen hoor zeggen dat het voor de wind gaat. Dat is dan for granted. Er moesten diep ingrijpende keuzes worden gemaakt om saneringen in de uitgaven voor de sociale zekerheid tot stand te brengen. Dat was onvermijdelijk, ook omdat bij de vorming van het kabinet een aantal andere honken al bezet waren. De fractie van het CDA kan over de nabestaandenwetgeving trouwens vanuit haar verantwoordelijkheid in de vorige periode nog een woordje zeggen. Andere honken waren bezet, bijvoorbeeld het verlagen van de hoogte van de uitkeringen, het verkorten van de duur van de uitkeringen of het aantasten van het minimum, waarvan sprake was. Iedereen weet dat, omdat er in alle openbaarheid over is gesproken, niet alleen in de verkiezingscampagne, maar ook in de onderhandelingen over een nieuw regeerakkoord. In 1994 kwam men te staan voor een afweging in het licht van een aantal te realiseren doelstellingen.

Het kabinet heeft nu met overtuiging de lijn gekozen die in de brief van de staatssecretaris is neergelegd. Het ziet geen ruimte, vrijheid en mogelijkheden om daar weer nadere versoepelingen bovenop te stapelen.

De heer **Van Dijke** (RPF): De minister-president zegt dat alle honken bezet waren, maar het is natuurlijk een politieke keuze om een aantal miljarden richting bedrijven te sluizen dan wel de ingreep in de nabestaandenwetgeving voor je rekening te nemen. Maar goed, die politieke keuze is gemaakt.

In de discussie over de nabestaandenwet is een aantal knelpunten voorspeld. Die voorspellingen zijn uitgekomen. Een aantal punten moeten nu worden teruggedraaid. Door de maatregel is grote onrust ontstaan in de samenleving. Men heeft mensen de gordijnen in gejaagd en de stuipen op het lijf gejaagd. Men komt nu terug op een aantal punten. Vindt de minister-president dat een wenselijke gang van zaken? Wij hadden toch toen de dingen die wij nu doen ook kunnen doen? Waarom is dat niet eerder gebeurd?

Over lapmiddelen heb ik niet gesproken. Ik heb gesproken over te kleine pleisters op zelf geslagen veel grotere wonden.

Minister **Kok**: De heer Van Dijke plaatst nu deze wetgeving, die overigens beide huizen van de Staten-Generaal is gepasseerd, tegenover de lastenverlichting voor bedrijven. Ik vind dat wat oneigenlijk. Omdat het in de regeringsverklaring en daarna uitvoerig tegen de Kamer is gezegd, weet hij heel goed dat een aantal maatregelen nodig was om in de totale onbalans in de verhouding tussen actieven en niet-actieven en in het gebruik van de sociale zekerheid weer de goede kant op te gaan. Daarbij waren een aantal maatregelen nodig om het gebruik van de sociale zekerheid te verminderen. Er is rekening gehouden met de vraag of de nabestaandenwetgeving, afgewogen tegen andere maatregelen, naar haar aard voldoende bij de huidige maatschappelijke verhoudingen past. Er was ook een lastenverlichting ten gunste van bedrijven nodig, met name gericht op de inschakeling van lager betaalden, mensen met weinig opleiding en werkervaring en langdurig werklozen. Men kan niet de ene keer klagen dat de langdurig werklozen te weinig bereikt worden, waarvoor wij ten minste een eind de weg van gerichte lastenverlichting voor bedrijven op zijn gegaan, om vervolgens te horen te krijgen dat wij dat niet hadden moeten doen, om andere onderdelen van de sociale wetgeving te sparen. Wij kunnen niet blazen en het meel in de mond houden. Het kan niet allemaal tegelijk.

De heer **Van Dijke** (RPF): De minister-president weet drommels goed dat bij de behandeling in deze Kamer, en zeker in de Eerste Kamer, de eerbiedigende werking een hard punt was. Hij kan zich goed herinneren hoe deze wet door de strot van de oppositie is gewrongen. Met name het voor een groot deel nalaten van de eerbiedigende werking heeft tot grote onrust geleid.

Minister **Kok**: Ik weet heel goed dat dit pijnlijke kanten heeft. Tegelijkertijd weet ik dat als tegen ieder voorstel ''neen'' wordt gezegd, de oplossing voor noodzakelijke versoberingen niet wordt gevonden.

De heer **Van Dijke** (RPF): Deze suggestie is onjuist. Er wordt niet tegen ieder voorstel ''neen'' gezegd. Wij hebben toen een hard punt van de eerbiedigende werking gemaakt. De minister-president kan echter niet zeggen dat we niet wensen na te denken over een verandering van de Algemene weduwen- en wezenwet.

Minister **Kok**: We vervallen in herhalingen.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): In sociale zin is hier sprake van een besluit van het kabinet dat onder de maat is. Als we spreken over de huidige conjunctuur, en alles wat daarmee annex is, staat op mijn netvlies het beeld van die vrouw, in zwarte kleding gehuld, die afgelopen dinsdag op zoek was naar de gouden koets en uiting gaf aan haar onrust over het kabinetsbeleid. Toen heb ik gezegd: als cijfers mensen worden, komt Paars in de problemen. De minister-president zei dat alle honken bezet zijn, maar ik vraag hem waarom dit kabinet wel ruimte maakt voor minder lasten en een belastingvoordeel voor de hogere inkomens, de verlenging van de tweede schijf. Waarom kan dat geld niet worden ingezet voor een verbetering van het overgangsrecht voor mensen die weduwe of weduwnaar zijn?

Minister **Kok**: Toen ik sprak over de honken die bezet waren, had ik het over het regeerakkoord 1994. U kunt dit in de Handelingen nalezen. Ik heb het dus niet over de afwegingen nu. De nabestaandenwetgeving staat in het Staatsblad en is door de Tweede en Eerste Kamer aanvaard. We staan dus niet voor een nieuwe afweging wat betreft een wettelijke behandeling. We staan voor een afweging over de aard en de omvang van versoepelingen. Als u verwijst naar ÂeÂn mogelijke wijze van financiering, moet ik er natuurlijk op wijzen dat in het geheel van de afwegingen die in het kabinet zijn gemaakt, ook een evenwicht is gevonden in maatregelen en uitkomsten naar diverse categorieÈn in de samenleving. De lengte van de tweede schijf is hierbij ook aan de orde. Ook dat is in 1994 met elkaar afgesproken en daar komt het kabinet niet op terug.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Er zijn meerdere dingen die in 1994 zijn afgesproken en waarop in latere jaren is teruggekomen als gevolg van de maatschappelijke werkelijkheid. Het kabinet heeft met betrek-

king tot weduwen en weduwnaars niet voet bij stuk kunnen houden. Men heeft herhaaldelijk moeten repareren en de druk blijft groot. Niemand zegt: houdt de ANW maar zoals die was. Is het kabinet bereid, als het gaat om de afweging voor de begroting 1998, om iets minder voordeel te geven aan de hoge inkomens en iets meer te doen aan een wat soepeler overgangsrecht voor deze groep?

Minister **Kok**: Er komt dus een wat soepeler overgangsrecht. Daar hebben we toezeggingen over gedaan. We praten alleen over de maatvoering en de omvang...

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): ...ten opzichte van wat nu in de brief van 15 september staat.

Minister **Kok**: Als we van mening waren dat we verdergaande versoepelingen moesten accorderen, hadden we dat aan de Kamer medegedeeld. U vraagt eigenlijk naar de bekende weg. Het is dus niet ons voornemen. Ik vind het echter niet correct om de verlenging van de tweede schijf, een onderdeel van het gehele inkomens- en fiscale beeld, als voorbeeld te nemen. Voorts verwijst u bij het beoordelen van deze structuurmaatregel naar de conjunctuur. De structuur van de wetgeving mag niet steeds beoordeeld worden aan de hand van de huidige conjunctuur. Iedereen weet dat de aanpassingen nodig waren. In de vorige regeringscombinatie is hierover ook uitvoerig gesproken. Het is voortdurend moeilijk om dit te realiseren en ik besef heel wel dat hier een lastige overgangssituatie is ontstaan. Ik zie echter niet in hoe het kabinet hier tot verdergaande nieuwe initiatieven moet komen, tenzij een meerderheid van de Kamer dit aan ons vraagt.

Mevrouw **Nijpels-Hezemans** (groep-Nijpels): Gisteren heeft de vaste commissie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid naar aanleiding van de brief van de staatssecretaris besloten om het debat daarover voort te zetten, maar dat gebeurt natuurlijk niet om elkaar alleen maar te bevestigen dat dit alles is. Er zijn, wat de Kamer betreft, mogelijkheden voor verdere versoepelingen. Zegt de minister-president hier luid en duidelijk ''die tijd en moeite kunt u zich besparen en gaat u zich maar met iets anders bezighouden, want het kabinet gaat geen millimeter verder''?

Minister **Kok**: Nee, in antwoord op opmerkingen geef ik nu alleen maar luid en duidelijk aan wat de positie tot nu toe en de huidige houding van het kabinet is. Ik vind het een beetje lijken op vluchtgedrag om bij deze algemene beschouwingen niet op dit onderwerp in te gaan.

De heer **Marijnissen** (SP): De minister-president zei zojuist dat hij vond dat structurele wetgeving niet afhankelijk gemaakt kon worden van en gedekt met conjuncturele meevallers. Is hij het met mij eens dat het wel de conjuncturele tegenslag was in het midden van de jaren tachtig die maakte dat het politieke klimaat zodanig werd dat er forse ingrepen in de sociale zekerheid kwamen?

Minister **Kok**: Nee, dat ben ik niet met u eens. Als je een analyse maakt van de ontwikkeling van de verzorgingsstaat in de vele tientallen jaren na de oorlog en van de eisen die aan de Nederlandse samenleving worden gesteld, ook als het gaat om concurrentie, duurzame werkgelegenheid en duurzame verbetering in de verhouding tussen werkenden en niet-werkenden, zal blijken dat niet alleen om conjuncturele maar ook om structurele redenen pijnlijke maar onvermijdelijke aanpassingen in het stelsel dat met elkaar de verzorgingsstaat vormt, nodig waren. Ik weet, uiteraard ook in verband met andere onderwerpen waarnaar gisteren door de Kamer is verwezen, dat dit niet alleen pijnlijk is, maar ook heel moeilijk om mensen die daardoor worden getroffen, te overtuigen. Het is mij opgevallen dat, als er in de periode van arbeidsongeschiktheid van ongeveer vijf jaar geleden opiniepeilingen waren, de grote meerderheid daarbij aangaf dat men die veranderingen niet wilde. Op de vervolgvraag ''vindt u dat het nodig is?'' was het antwoord van de meerderheid: ja.

Dat is ook een beetje het dilemma. Als je eigenlijk uit je jasje bent gegroeid betreffende de structurele houdbaarheid van alle componenten van de verzorgingsstaat en als er aanpassingen nodig zijn, zal niet alleen bij de eerstbetrokken geledingen die daardoor rechtstreeks worden geraakt, maar ook bij anderen in de samenleving altijd een eerste en misschien wel een tweede en derde reactie zijn: het kan eigenlijk niet; het zou niet nodig moeten zijn. Maar je kunt niet door het leven, niet in een politieke en evenmin in een sociale verantwoordelijkheid, als je altijd alleen maar de optelsom maakt van wat eigenlijk niet zou moeten. Je moet wel eens keuzes maken en dan moet je soms het minst slechte kiezen. Je moet er wel duidelijk een beetje gewetensnood bij hebben en houden, als je zegt: nu moeten wij toch een aantal aanpassingen doorvoeren. Dit slaat op meer dan alleen de nabestaandenwetgeving.

Het is wel een keuze over waar je wilt eindigen. Al die elementen zouden ook door alle Kamerleden moeten worden gewogen, als er gezegd wordt dat Nederland geleidelijk wat meer de wind in de rug heeft. Dat komt dus ook mede daardoor. Men moet dus niet te gemakkelijk meeliften met die wind in de rug en gelijktijdig aantekening maken van de blijvende protesten tegen het niet geaccepteerde gedrag van dit kabinet of vorige kabinetten.

De heer **Marijnissen** (SP): Ik ben er ook van overtuigd dat wij de wind niet altijd mee zullen hebben. Ik ben dan ook bang dat een volgend kabinet wel weer excuses en argumenten zal hebben om weer niet te doen wat naar mijn idee moet gebeuren, namelijk verhoging van het sociaal minimum. Sterker, als de massawerkloosheid in Nederland in het begin van de volgende eeuw weer toeslaat, zal blijken dat wij geen sociale zekerheid meer hebben om de sociale gevolgen op te vangen. Maar dit even terzijde.

Mijn vraag aan de minister-president is de volgende. Hij heeft het over de pijn en zijn geweten, maar de pijn is wel erg oneerlijk verdeeld. En dat poetst hij niet weg. Sommige mensen noemen het asociaal dat de voordelen van de economische vooruitgang op een bepaald bordje komen, maar de nadelen, de problemen, de spijt en de pijn elke keer op het andere bordje. De vraag is waar je begint: bij de macro-economische cijfers of kijken naar wat er in de samenleving aan de hand is. Daar zit constant de frictie tussen de opvatting van de minister-president en mijn opvatting. Zo haalde ik gisteren als voorbeeld het onderzoek van de GG en GD uit

Kok

Breda aan waaruit blijkt dat 6% van de kinderen van de basisschool in hun gezondheid en ontwikkeling schade ondervindt als gevolg van het feit dat de ouders te weinig geld hebben. Dat vind ik asociaal. Dat kun je ook niet wegpoetsen; dat kan niet meer in deze tijd. Dus waar begin je met het analyseren van de problemen en het zoeken van de oplossing?

Minister **Kok**: De heer Marijnissen benoemt iedere keer een probleem waarbij hij steeds een ander onderwerp aansnijdt. Maar het komt er steeds op neer dat andere mensen het asociaal noemen. Ik ben blij dat hij naar anderen wijst en dat niet zelf zegt.

De heer **Marijnissen** (SP): Ik vind het een asociaal resultaat van beleid. Ik noem het asociaal, wanneer rijken rijker worden en armen armer.

Minister **Kok**: Als wij spreken over de houdbaarheid van de sociale zekerheid, is het niet voldoende om te kijken naar het effect dat een wet of een versobering in een stelsel heeft op een deel van de huidige populatie. Als wij kijken naar de houdbaarheid van de sociale zekerheid, moeten wij ook de moed durven hebben om te kijken naar morgen en naar overmorgen. Dan moeten wij ons de vraag durven stellen en daar een antwoord op kunnen geven, of een houdbaar sociaal stelsel dat in voldoende mate redelijke garanties bevat voor voldoende levensomstandigheden voor juist de mensen die duurzaam op solidariteit en ondersteuning vanuit de collectieve sector zijn aangewezen, mogelijk is zonder aanpassingen tot stand te brengen. Mijn analyse, die ik zojuist gaf, is dat niet alleen om conjuncturele redenen, maar ook om structurele redenen helaas aanpassingen in het gebouw van de verzorgingsstaat nodig waren. Die aanpassingen waren niet nodig om asociaal beleid te laten zien. Ze waren nodig om duurzaam sociaal te kunnen zijn. Vervolgens moeten wij bekijken hoe wij in het totale beleid van dit land, ook met inachtneming van dit soort maatregelen, tot een zodanige evenwichtige spreiding van lasten en lusten komen, dat wij ook op het punt van het naar vermogen beperken of verkleinen van inkomensverschillen, onze bijdrage leveren. Ons verschil gaat dus niet over de vraag of je sociaal moet zijn. De vraag is hoe je de ambitie van blijvend en duurzaam sociaal zijn realiseert. Bij het antwoord op die vragen lopen onze wegen uiteen.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Voorzitter! Ik ga nog even terug naar de ANW. Ik ben blij met het woord ''gewetensnood'', dat de minister-president gebruikte. Dat is exact wat ons beweegt, zonder dat wij als christen-democraten ook maar één moment weglopen voor de verantwoordelijkheid die wij in 1994 hebben genomen. Van het laatste kan geen sprake zijn. Het is echter wel ontzettend gaan knagen. Wij zien wat voor brieven wij krijgen. Dat is de reden dat wij, zoals ik gisteren heb gezegd, met inachtneming van onze verantwoordelijkheid tot de conclusie zijn gekomen dat de reparatievoorstellen die in algemene overleggen in de Kamer zijn besproken, verder moeten gaan. Het stelt mij teleur dat na de oproep die ik gisteren heb gedaan aan het adres van de coalitiefracties, de minister-president nu zegt: dit is het. Dat stelt mij teleur, omdat de deur dan inderdaad dicht is. Wij hebben geprobeerd datgene wat wij willen ± daar kun je het wel of niet mee eens zijn ± van een financiële dekking te voorzien. Daar komen wij straks misschien nog over te spreken naar aanleiding van de discussies die gisteren zijn gevoerd. Ik vind het jammer dat de deur dicht is. Ik zeg dit, in dezelfde gewetensnood verkerend als de minister-president. Dat erken ik volmondig.

Minister **Kok**: Ik neem aan dat de heer De Hoop Scheffer prijs stelt op helderheid. Het enige wat ik heb gedaan, is het geven van een toelichting op de positie die door het kabinet over het afgelopen weekend heen is ingenomen. Het zou buitengewoon merkwaardig zijn als de minister-president in deze beschouwingen plotseling een andere kast opentrekt. Ik begrijp dat de heer De Hoop Scheffer met anderen in deze Kamer een gedachtewisseling over dit onderwerp wil. In de tweede termijn, bij behandeling van de desbetreffende brief of bij andere gelegenheden zal die gedachtewisseling wel plaatsvinden. Ik heb eerlijk aangegeven waar wat ons betreft thans de grenzen van de mogelijkheden liggen, zonder daarbij een voortzetting van het inhoudelijk debat in de weg te staan. Dat debat moet uiteraard worden gevoerd. Ik kom straks nog te spreken over het alternatief van het CDA en de dekking daarvan. Dat heeft met elkaar te maken. De beoordeling van een voorstel heeft ook te maken met de beoordeling van de wijze waarop het in een alternatief mogelijk wordt gemaakt, althans waarin het zo wordt voorgesteld.

Voorzitter! Wellicht is het goed dat ik rondom het onderwerp scholing inga op enkele naar voren gebrachte punten. De minister van SZW heeft op 8 september jl. een conferentie georganiseerd over het aanbod op de arbeidsmarkt en het voorkomen van knelpunten, precies in het licht van de door de heer Wallage en de heer Bolkestein genoemde tekenen van toenemende spanning op de arbeidsmarkt, bij nog altijd grote groepen mensen zonder baan. Uit bedrijfstakken komen signalen van knelpunten in de personeelsvoorziening, vooral in technische beroepen, zoals de metaal en de elektrotechnische industrie, en in de automatiseringsbranche. Een verslag van die conferentie wordt binnenkort aan de Kamer aangeboden. De conferentie vormde een goede aanzet voor de discussie met de sociale partners over scholing, ook met het oog op het komende najaarsoverleg. De bestrijding van de werkloosheid komt dankzij de hoge groei in een ander perspectief te staan. Na ''werk, werk en nog eens werk'' komt nu vooral ''scholing, scholing en nog eens scholing'' veel meer centraal te staan.

Het betreft scholing van werkenden in het kader van een brede inzetbaarheid, de employability, en een leven lang leren; voorts scholing van werkzoekenden in het kader van de toegeleiding naar de arbeidsmarkt. Het kabinet zal de combinatie van werken en scholing via een fiscale faciliteit stimuleren ± dan gaat het om een bedrag van 235 mln. ± met een extra accent op scholing van werknemers boven de 40 jaar. Het nationaal actieprogram ''Een leven lang leren'' leidt nog in deze kabinetsperiode tot een voorstel voor verbetering van de samenhang en de toegankelijkheid van het educatieve systeem.

Mijnheer de voorzitter! De heer Rosenmöller pleitte voor meer scholing en bemiddeling, onder meer

door middel van een persoonsgebonden budget. Het kabinet verwacht in 1998 een experiment te kunnen starten met het persoonsgebonden budget. Daarover en over verwachtingen van de reÈntegratie van arbeidsongeschikten komen we binnenkort te spreken bij de behandeling in de Kamer van de al genoemde Wet op de reÈntegratie. Vanuit de individualiserings- en activeringsgedachte kan een persoonsgebonden budget een gewenste uitbreiding vormen van het bestaande instrumentarium van reÈntegratie. Dat neemt niet weg dat er ook nadelen aan kunnen zijn verbonden ± ik loop niet vooruit op de ervaringen met de experimenten ± zoals het gevaar van afroming van de doelgroep. En ook is er de vraag of het scholingsaanbod voor de werkzoekenden voldoende transparant is. Het kabinet wil dan ook eerst op experimentele basis uitwerking geven aan een persoonsgebonden budget.

Mijnheer de voorzitter! Ik maak nu enkele opmerkingen op het financiÈle vlak. De minister van FinanciÈn zal natuurlijk uitgebreid bij de financiÈle beschouwingen op dat soort kwesties ingaan, maar ik wil nu vooral ook spreken over de kwestie van de verkenning van hoofdlijnen van een belastingstelsel dat meer toegerust is op de eisen van de nieuwe tijd. Het gaat daar om een heel belangrijk onderwerp; inhoud en kwaliteit staan daarbij voorop. In de Miljoenennota 1997 heeft het kabinet toegezegd in de loop van dit jaar een verkenning uit te brengen. Het kabinet streeft ernaar die verkenning medio oktober gereed te hebben. De verkenning geeft een analyse van sterke en zwakke kanten van het huidige Nederlandse belastingstelsel en een aantal lijnen waarlangs de verschillende problemen kunnen worden aangepakt. Dit zal, zoals de heer Wallage het typeerde, inzicht geven in de echte keuzes waar wij voor staan. Overigens is dat niet gemakkelijk, gelet op heel wat aspecten waarmee rekening moet worden gehouden. Uiteraard is daarbij een uitkomst vereist die leidt tot een evenwichtige verdeling van belasting- en premiedruk.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Voorzitter! Hoor ik nu goed dat de minister-president zegt ± dit zou ons zeer teleurstellen ± dat het plan nÂ de algemene financiÈle beschouwingen zal worden gepresenteerd?

Minister **Kok**: Ja, ik denk dat wij op medio oktober moeten rekenen. U zegt ''plan'', maar het is een stuk dat een verkenning geeft van de hoofdlijnen van een toekomstig stelsel. Het is geen stuk met zomaar losse ideeÈn; het is een stuk waar een kop en een staart aan zit. Het zal zeker een stuk zijn waarin, als het gaat om de mogelijke pakketvorming, ook een aantal bandbreedtes van mogelijke vormgeving wordt aangegeven. Ik denk dat er op basis van de verkenning een optimale mogelijkheid is voor parlement en sociale partners om lijnen uit te zetten voor de richting en misschien ook de concrete invulling van ons toekomstig stelsel. Er zijn immers een aantal belangrijke kwesties aan de orde: het gaat om de milieufactor, om de arbeidsparticipatie, om de verhouding direct-indirect, om de aftrekposten in relatie tot de heffingsgrondslag en de tarieven. Van al die onderwerpen lijkt het mij van groot belang om ze tegen het licht te houden en er tijdig bij de voorbereiding van een nieuw kabinetsbeleid nadere politieke keuzes aan te verbinden, maar wel steeds op basis van voorwerk en de gedachtevorming daarover in en buiten het parlement.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Voorzitter! Bieden dan de algemene financiÈle beschouwingen niet een prachtig kader om daar eens een eerste gedachtewisseling over te hebben? Waarom net daarna, zo zou mijn vraag aan de minister-president zijn. Immers, uit zijn antwoord maak ik op dat het niet gaat om, op dit moment, politieke meningsverschillen binnen de coalitie, maar om een finalisering van datgene waar staatssecretaris Vermeend al een lange tijd geleden in de krant mee kwam. Is het echt niet mogelijk om dat vÂÂr de financiÈle beschouwingen te krijgen en, zo nee, wat is daarvan dan de reden?

Minister **Kok**: Dat is gewoon de techniek. Als het klaar lag, zou u het krijgen. Dat spreekt vanzelf. Het kabinet heeft er absoluut geen behoefte aan om over zo'n onderwerp alleen al een geur te verspreiden ± u snuift die geur al op en spreekt die vervolgens uit ± alsof er meer aan de hand is. Wij willen een werkstuk afleveren dat in alle opzichten aan de maat is. Het wordt echter niet een soort eindproduct, want u houdt niet van blauwdrukken en zeker niet als ze door de coalitie worden aangereikt en u er geen invloed op kunt hebben. U heeft zelfs aangeboden om daar mede het debat over te voeren. Dat pleit al voor een presentatie waar de nodige bandbreedtes en uitwerkingsmogelijkheden in zitten. Wij hebben het CPB gevraagd om ons doorrekeningen te geven van mogelijke effecten. Die doorrekeningen moeten dan ook worden verwerkt in de presentatie. Verder moeten de analyses en uitwerkingen van bouwstenen bij elkaar passen. Het is dus de techniek en de tijd die nodig is voor verdere besluitvorming in het kabinet, die ons ertoe dwingt om te denken in termen van een kleine vier weken na nu.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik begrijp dat in de lange periode die ik beschreef de techniek nog niet zover was voortgeschreden dat het nu op een belangrijk moment kan worden gepresenteerd.

Minister **Kok**: Ik versta onder techniek ook het voldoende en goed afwikkelen van besluitvorming en beraad, niet alleen in de fameuze zeshoek, maar ook in de ministerraad als geheel. Verder versta ik onder techniek het in alle opzichten inzichtelijk maken van het stuk. Fiscaliteit is een terrein waar nogal wat jargon wordt bedreven. Het gaat daarom ook om toegankelijkheid en presentatie. Wij moeten dus nog een paar weken wachten.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik vind dat jammer, want er is al een lange tijd overheen gegaan. De minister-president sprak mij net aan op de door mij gebruikte kwalificatie ''luieren in de zon''. Ik had het toen niet alleen over de discussie rond het financieringstekort, maar ook hierover. Het stelt mij teleur, maar het is kennelijk techniek en geen politiek. Wie zal niet wijken voor techniek?

De heer **Marijnissen** (SP): Ik denk dat het niet alleen kwestie van techniek is, maar ook van politiek. In verband met het nieuwe belastingstelsel is onder andere gesuggereerd dat Nederland zich meer aan moet passen aan Europa. Het Nederlandse

belastingstelsel wordt gekenmerkt door een bepaalde mate van progressiviteit. De minister-president sprak over een stuk met kop en staart. Is een van de randvoorwaarden voor dat nieuwe belastingstelsel dat het een stelsel moet zijn dat niet de hogere inkomens bevoordeelt en de lagere inkomens benadeelt ten opzichte van de situatie van nu?

Minister **Kok**: Natuurlijk is een discussie over de vormgeving van een nieuw fiscaal stelsel in hoge mate een politieke kwestie. Maar toen mij de vraag werd gesteld wat de voornaamste oorzaken zijn waarom het kabinet nog een aantal weken nodig heeft om tot een afronding van besluitvorming te komen over een stuk dat voorligt, heb ik daarnaar verwezen. Voor het overige is het natuurlijk zo dat je een onderscheid moet maken tussen de mogelijke contouren van een stelselwijziging die je zou kunnen overeenkomen en de wijze van invoering onder zodanige begeleidende omstandigheden dat de inkomenspolitieke effecten okÂ zijn. De wereld bestaat niet alleen uit belastinghervormingen, maar ook uit een totaal inkomens- en koopkrachtbeeld dat aan bepaalde eisen voldoet. Daarover kunnen in en buiten de Kamer weer verschillende opvattingen bestaan.

De heer **Marijnissen** (SP): Ik vraag dit omdat NRC Handelsblad de plannen die er in concept zouden liggen, heeft getypeerd als plannen waarbij met name de hoge inkomens en de werkenden zouden winnen en alle anderen verliezen. Vandaar dat ik expliciet vraag of het voor u een randvoorwaarde is dat de hogere inkomens er niet beter van worden en de lagere inkomens slechter.

Minister **Kok**: Juist omdat de heer Marijnissen zich op de publicatie in NRC Handelsblad baseert, moet ik zeggen dat ik bij het lezen van dat artikel niet direct een blik van herkenning had, wetende hoe het stuk er ongeveer uitziet. Dat maakt de beantwoording van de vervolgvragen dan ook minder relevant.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Wij hebben het hoofdstuk armoedebestrijding al gehad, maar er is in Nederland toch ook sprake van een behoorlijke mate van verrijking. Als wij kijken naar de waarde van aandelen en huizen, dan spreken wij over 1200 mld. ± dat is toch niet niks ± en een waardestijging in twee jaar van 350 mld. Dat zijn indrukwekkende getallen, die mede door het belastingsysteem zijn ontstaan. Ik heb gisteren aangegeven waar zo'n belastingstelsel volgens de fractie van GroenLinks aan moet voldoen. Het moet groener zijn en ook meer nivellerend werken. Dus de sterkste schouders moeten de zwaarste lasten dragen. Spreken deze uitgangspunten het kabinet aan? Over de vergroening heb ik het een en ander gelezen. Het gaat mij met name om het tweede punt.

Minister **Kok**: Het punt van de inkomensverhoudingen is bij het uiteindelijk beoordelen van de vraag hoe een nieuw stelsel eruit moet gaan zien, natuurlijk een essentiÈle randvoorwaarde. Maar ik belaad dat nu niet met uitspraken namens het kabinet vooraf. Ik denk dat u echt een onderscheid moet maken tussen de werking van een nieuw stelsel op een aantal punten. Wat betekent het voor het milieu? Wat betekent het voor de arbeidsparticipatie? Wat betekent het ook in termen van het vinden van een evenwicht tussen de heffingsgrondslag en de tarieven? Wat betekent het in de verhouding tussen bijvoorbeeld inkomsten uit vermogen en inkomsten uit arbeid? Uit dat geheel kun je via bandbreedtes natuurlijk verschillende pakketten maken. Daarbij zullen de inkomenspolitieke verhoudingen ± de draagkrachtverhoudingen waar het fiscaal stelsel mede voor is ingesteld ± een belangrijke rol spelen. Dit punt zal in het politieke debat over de nota en ook nadat de nota verschenen is tijdens de verkiezingscampagne en bij de vorming van een nieuw kabinet centraal staan.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Het huidige belastingstelsel is er mede de oorzaak van dat er sprake is van verrijking. Een paar maanden geleden heeft u zich daarover in krachtige termen uitgelaten. Waarom is het best gemakkelijk om toe te geven dat het nieuwe belastingstelsel groener zal zijn en is het zo moeilijk om daaraan toe te voegen dat het een correctie is op hetgeen het belastingstelsel teweeg heeft gebracht, namelijk het vergroten van de inkomensverschillen? Het is toch ook een doelstelling van het kabinet om dat te corrigeren?

Minister **Kok**: Ik raad u aan om de notitie af te wachten. U heeft het over een doelstelling van het kabinet. Het kabinet reikt bouwstenen aan voor een politieke meningsvorming over een vervolg zo snel mogelijk daarna. De politieke beleidskeuzes als het gaat om de vraag hoe dat nieuwe stelsel vorm krijgt, ook op het punt dat u terecht naar voren heeft gebracht, is een onderwerp van politieke besluitvorming aan het begin van een nieuwe periode.

De heer **Rosenmöller** (GroenLinks): Dat betekent dus dat wij, naast het feit dat wij nog een tijdje moeten wachten, uiteindelijk niets kunnen proeven van wat het kabinet vindt van vergroening van het belastingstelsel dan wel wat het vindt over het zodanig inrichten van het belastingstelsel dat wordt bijgedragen aan de verrijking die mede als gevolg van dit belastingstelsel is ontstaan. Dat valt mij buitengewoon tegen.

Minister **Kok**: Ik denk dat u dat met een goede tong wel degelijk zult kunnen proeven, maar wacht u dat gerecht even af.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Iedereen is het erover eens dat ook Europese ontwikkelingen ons zullen dwingen tot een herziening van het belastingstelsel. Daar valt niet aan te ontkomen. Wij moeten ons realiseren dat iedere herziening van een belastingstelsel veel geld kost, hoe je het ook wendt of keert en los van de manier waarop je het indeelt. Het stelt mij teleur dat wij op dit gebied in deze kabinetsperiode niet verder zijn gekomen dan waar wij nu zijn, namelijk bij een minister-president die meedeelt dat het kabinet zich nog bezighoudt met de technische voorbereidingen. Ik heb van hem begrepen dat ons meer zal worden voorgelegd dan een Wehkampcatalogus, zoals ik gisteren in eerste termijn zei. De minister-president zei dat het verder een kwestie is van het volgende kabinet. Wij weten natuurlijk niet of zo'n kabinet de mogelijkheden en de middelen zal hebben om een eventuele belastingherziening sociaal aanvaardbaar te maken. Wij weten ook niet wat de financieel-economische omstandigheden dan zijn.

Minister **Kok**: Dat vind ik een merkwaardige opmerking. U weet

net zo goed als ik dat wij te maken hebben met een zeer ingewikkeld fiscaal stelsel. Een ingrijpende structuurverandering op een aantal belangrijke onderdelen valt niet in een periode van enkele maanden in te voeren, onder welk kabinet dan ook. Ik behoef alleen maar te wijzen op de invoering van Oort en alles wat daarmee samenhing. Daar weet u ook alles van. Dus het is sowieso nodig om grondig na te denken niet alleen over de eisen die vanuit Europa aan ons worden gesteld, maar ook over de eisen die het milieu aan ons stelt. Het is dacht ik ook niet gebruikelijk geweest in vorige periodes dat daar zo grondig en gestructureerd naar werd gekeken. De internationalisering is slechts één aspect, hoe belangrijk ook. Dus als een kabinet zijn werk goed doet, zal het aanduiden hoe de pakketten eruit zullen zien, met bandbreedtes en invulmogelijkheden enz. Er is niet alleen in het kader van de parlementaire gedachtewisseling, maar ook in het kader van voeding van maatschappelijke discussie respectievelijk politieke afwegingen via verkiezingsprogramma's op weg naar een komende periode, alles gedaan wat thans gedaan moet worden. De bedoeling daarvan is om het in het licht van de dan geldende politieke omstandigheden, inclusief de kiezersuitspraken, op die manier aan politieke partijen mogelijk te maken om, gehoord de opvattingen van deskundige derden en maatschappelijke organisaties, hun uiteindelijke pakket samen te stellen. Ik zou bijna zeggen: het kabinet doet precies waartoe het nog gehouden is en houdt op daar waar de meningsvorming en besluitvorming door de opvolgers moet worden overgenomen.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Zij het dan dat je op een bepaald moment pas tot nadere invulling zou kunnen komen wanneer je bezig bent met de formatie van een volgend kabinet. Wat dat betreft houd ik mijn argumentatie staande.

Nogmaals, daarom had het mij geplezierd als het kabinet meer snelheid had gemaakt. Ik denk dat we die tijd hadden moeten gebruiken om dat eerder te doen plaatsvinden. Maar ik herhaal dat wij bereid zijn om dat debat te voeren, al is het dan na de financiële beschouwingen.

Minister **Kok**: U kunt in het CDA ook snel werken. Het is volgende maand oktober. We hebben verkiezingen in mei. Ik geloof niet dat er aanwijzingen zijn dat ze eerder zullen komen. We hebben dus zeven á acht maanden de tijd om dat allemaal te consumeren en er verder over na te denken. Waar gaan kabinetsformaties nu anders over dan dat je met elkaar richting geeft aan een voortgezette of andere combinatie? U hebt ook aan alle partijen gevraagd of u nog een beetje meetelde. U bent op uw wenken bediend. U telt helemaal mee. Je geeft verder ook nog vorm aan een belangrijk onderdeel van de inrichting van je structuur, in dit geval de fiscale structuur, gelet op wat de economie en de maatschappij van je willen. Ik zou dus zeggen dat iedereen in de Kamer en daarbuiten op zijn wenken wordt bediend.

De heer **Wallage** (PvdA): Mijnheer de voorzitter! De heer De Hoop Scheffer draaft een klein beetje door. Als in het regeerakkoord van dit kabinet had gestaan: ''er komt een nieuw belastingstelsel'', dan was dat aan het eind van de rit een tikje laat. Dit is echter extra. Het gaat om voorbereidend werk waar helemaal niet om was gevraagd aan deze ploeg en waar men zich nu aan zet. Dankzij dat voorwerk op weg naar nieuwe verkiezingen kan de nationale politiek zich serieus over dit vraagstuk buigen. Ik vind het eerlijk gezegd dus allemaal een tikje overdreven.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Voorzitter! Met alle respect: dat het niet in het regeerakkoord staat, is te formalistisch. Dit kabinet heeft meermalen aangekondigd via staatssecretaris De Grave en staatssecretaris Vermeend dat het zou komen met een allesomvattend belastingplan. Als collega Wallage zegt dat het niet in het regeerakkoord staat, heeft hij gelijk, maar ik vind dat wel erg formalistisch.

Minister **Kok**: Er is in de Miljoenennota vorig jaar aangekondigd dat er in de loop van dit jaar...

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): ...in de zomer...

Minister **Kok**: We hebben heel lang mooi weer dit jaar.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Zoals ik gisteren heb gezegd, duurt de zomer nog maar enkele dagen, zodat u dus echt moet opschieten.

Minister **Kok**: Voorzitter! Nog een opmerking over de ''techniek''. De minister en de staatssecretaris zullen het mij niet kwalijk nemen dat ik hier zeg dat de nota-in-ontwikkeling op een laat moment in de zomer de gebouwen van Financiën heeft verlaten. Pas nadat we terug waren van ons zomerreces, dus niet uw zomerreces, konden de eerste gedachtewisselingen politiek en interdepartementaal plaatsvinden. Dat was medio augustus. Dat is dus ook een onderdeel van techniek, van het met elkaar beleidsmatig de zaak op één lijn krijgen.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Ik geef toe dat ik toen nog lag te luieren in de zon. Ik begrijp echter van de minister-president dat er geen politieke meningsverschillen meer zijn binnen het kabinet en dat het een kwestie is van techniek.

Minister **Kok**: Als u de Handelingen er nog eens op naslaat, kunt u precies lezen hoe ik me in de vorige rondes heb uitgedrukt. Het feit dat we nog een aantal weken nodig hebben, is overwegend techniek.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): ''Overwegend'' techniek, dus we gaan een klein eindje naar de politiek toe.

Minister **Kok**: Ik heb er ook op gewezen dat een onderdeel van die techniek een nog af te ronden meningsvorming in het kabinet is. U weet net zo goed als ik, ook uit vorige periodes, dat tot en met de laatste vergadering van een kabinet over een weerbarstig onderwerp, politiek verschil van inzicht kan blijken. Ik kan geen garantie geven dat dat er niet is, maar ik heb er geen aanwijzingen voor.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): U heeft er geen aanwijzingen voor, maar er moeten nog wat politieke eindjes worden vastgeknoopt. Ik respecteer dat. Ik vind dat volstrekt normaal. Daar is niets mis mee, al heb ik nooit in de Treveszaal gezeten. Het is dus techniek en nog een snuifje politiek.

Minister **Kok**: Het is er heel aangenaam.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Dat begrijp ik. Techniek en een snuifje politiek?

Minister **Kok**: Nee, de Treveszaal is heel aangenaam. Die kan ik echt aanbevelen.

De heer **De Hoop Scheffer** (CDA): Van beide een beetje dus, begrijp ik.

De **voorzitter**: Minister-president, mag ik u een vraag stellen? Ik wil de vergadering rond ÂéÂn uur schorsen voor de lunchpauze. Als u tegen die tijd een aardige cesuur kunt vinden, zou dat mooi zijn.

Minister **Kok**: Ja. Het was natuurlijk niet mijn hoogste ambitie om precies de helft van de spreektijd van de Kamer te halen, zoals dat een beetje het gebruik is. Ik heb na de middagpauze toch nog wel enige tijd nodig. Ik zal naar een passend moment zoeken om mijn bijdrage te onderbreken.

De **voorzitter**: Ik zal reageren op uw aanwijzingen terzake.

Minister **Kok**: Voorzitter! Ik wil nog een reactie geven op een aantal vragen en opmerkingen over het spaarfonds AOW. Het kabinet heeft besloten tot de introductie van een spaarfonds AOW. Het doel van dat fonds is, de piek in de AOW-uitgaven, die na 2020 optreedt, te financieren. Gedurende een groot aantal jaren zullen jaarlijks stortingen worden gedaan in het spaarfonds. Op die wijze wordt een vermogen opgebouwd met behulp waarvan de AOW-uitgaven in de piekjaren deels kunnen worden gefinancierd. Naar de mening van het kabinet zijn gezonde overheidsfinanciÈn een noodzakelijke voorwaarde voor de financiering van de kosten van de vergrijzing en dus van de AOW. Dat betekent dat tekortreductie en een lagere overheidsschuld wenselijk zijn. Met de introductie van een spaarfonds reserveert het kabinet een deel van de schuldreductie reeds op voorhand voor de financiering van de AOW in de toekomst. Op die manier wil het kabinet de financiering van de AOW expliciet zeker stellen, ook in de jaren waarin de vergrijzing een hoogtepunt bereikt.

Door de fondsconstructie wordt voorkomen dat de AOW-uitgaven in die jaren een onevenredig beslag leggen op de collectieve middelen of de collectieve lasten ten koste van kansen op werk. De vorming van een spaarfonds gaat in de visie van het kabinet dan ook gelijk op met het gezond maken van de overheidsfinanciÈn en met het voortgaan van de schepping van werkgelegenheid en biedt daarom zekerheid en duidelijkheid voor de toekomst.

Enkele geachte afgevaardigden hebben de vraag gesteld of het wel zeker is dat het geld daadwerkelijk wordt besteed aan de AOW. Ik kan hen geruststellen: het kabinet zal een wet indienen, en via de Raad van State aan de Kamer voorleggen, waarin dit ondubbelzinnig wordt vastgelegd.

De heer Wallage heeft de vraag gesteld of het kabinet nog oog heeft voor de problematiek van de stad Den Haag. Die zorg wordt door het kabinet gedeeld. Het kabinet heeft in het debat over de Voorjaarsnota eerder dit jaar aangegeven te willen overwegen, na te gaan of een soort rijksvoorfinanciering kan plaatsvinden, zodat Den Haag wat sneller uit de tekorten komt, terwijl de spreiding van de bijdrage van de andere gemeenten toch kan blijven. Daarbij heeft het kabinet wel aangetekend ten principale te vinden dat de artikel-12-regeling moet worden uitgevoerd binnen het Gemeentefonds. Als die zaak met enige voorfinanciering kan worden versneld, is dat te overwegen, maar dat is afhankelijk van het algemene begrotingsbeeld dat in de loop van dit jaar zal ontstaan. In goed overleg met Den Haag zal worden geprobeerd de financiÈle problemen op te lossen. Daarbij speelt rijkssteun, conform eerdere toezeggingen, een rol. Voor eind december 1997 zullen conclusies worden getrokken. Dit is ook in het op 15 september gehouden bestuurlijk overleg met Den Haag en Zuid-Holland zo besproken. Op de vraag of inzake het algemene begrotingsbeeld 1997 een onderuitputting bij de uitgaven te voorzien is die aangewend kan worden voor Den Haag, kan nu niets met zekerheid worden gezegd. Wat wel kan worden gezegd ± en dat is rechttoe rechtaan in het verlengde van het debat over de Voorjaarsnota ± is dat, indien de Najaarsnota 1997 gelet op de stand van de uitgaven aanknopingspunten biedt om de richting op te gaan die ik aangaf, aan de oplossing van dit probleem prioriteit wordt gegeven. Dat zijn ongeveer de woorden die in de Voorjaarsnota en in het overleg daarover in de Kamer zijn geuit. Daar kan men ons aan houden, maar de garantie dat die onderuitputting ontstaat, hebben wij uiteraard niet.

Mijnheer de voorzitter! Aangezien ik thans zou overgaan op het blok mobiliteit, ruimte en infrastructuur, is dit misschien voor mij het meest aangewezen moment om het betoog te onderbreken.

De beraadslaging wordt geschorst.

De vergadering wordt van 12.50 uur tot 13.35 uur geschorst.

□

De **voorzitter**: Waarde medeleden! Gisteren bereikte ons het bericht van het overlijden van de heer Jan Reibestein, medewerker van ons restaurantbedrijf. Sinds 6 maart 1989 was de heer Reibestein in dienst van de Kamer. Het dienstverband met de Kamer was tot stand gekomen na een periode van zes jaar waarin hij arbeidsongeschikt was. Hij was mede om die reden bijzonder trots op zijn vaste aanstelling bij de Kamer. Ondanks het feit dat hij rheumapatiÈnt was en daardoor veel pijn leed, liet hij nimmer verstek gaan en deed hij zijn werk met veel plezier. Al enige tijd leed de heer Reibestein aan een andere ernstige ziekte. Zijn overlijden kwam dan ook niet geheel onverwacht maar wel veel te vroeg. Hij was pas 48 jaar. Wij zullen ons de heer Reibestein herinneren als een opgewekte man met een bijzonder gevoel voor humor en een uitgesproken mening over vele onderwerpen. Ons medeleven gaat uit naar zijn partner, Trees van Niel, en zijn kinderen, die hem al op zo'n jeugdige leeftijd moeten missen.

Ik verzoek u enkele ogenblikken stilte in acht te nemen.

De aanwezigen nemen staande enkele ogenblikken stilte in acht.

De vergadering wordt enkele minuten geschorst.

De **voorzitter**: De ingekomen stukken staan op de lijst die op de tafel van de griffier ter inzage ligt. Op die lijst heb ik voorstellen gedaan over de wijze van behandeling. Als aan het einde van de vergadering daartegen geen bezwaren zijn ingekomen, neem ik aan dat de

Kamer zich met de voorstellen heeft verenigd.

Regeling van werkzaamheden

De **voorzitter**: Ik stel voor, toe te voegen aan de agenda voor de volgende week:
- het gedrag van Nederlandse VN-militairen in Angola (25522), met maximumspreektijden voor de fracties van PvdA, CDA, VVD en D66 10 minuten, voor de overige fracties 5 minuten en voor de groep-Nijpels en het lid Hendriks 2,5 minuut;
- het wetsvoorstel Wijziging van de Wet op de accijns (25349).

Ik stel voor, aan de orde te stellen in de vergaderingen van 30 september, 1 en 2 oktober:

de gezamenlijke behandeling van:
- de algemene financiële beschouwingen;
- het wetsvoorstel Vaststelling van de begroting van de uitgaven en de ontvangsten van het Ministerie van Financiën (IXB) voor het jaar 1998 (25600-IXB);
- het wetsvoorstel Vaststelling van de begroting van de uitgaven en de ontvangsten van de Nationale Schuld (IXA) voor het jaar 1998 (25600-IXA);
- het wetsvoorstel Vaststelling van de begroting van de uitgaven van het Huis der Koningin (I) voor het jaar 1998 (25600-I);
- het wetsvoorstel Vaststelling van de begroting van de uitgaven en de ontvangsten van de Hoge Colleges van Staat en Kabinet der Koningin (II) voor het jaar 1998 (25600-II);
- het wetsvoorstel Vaststelling van de begroting van de uitgaven en de ontvangsten van het Ministerie van Algemene Zaken (III) voor het jaar 1998 (25600-III).

Ik stel voor, te behandelen in de vergaderingen van 7, 8 en 9 oktober:
- het wetsvoorstel Vaststelling van de begroting van de uitgaven en de ontvangsten van het Ministerie van Binnenlandse Zaken (VII) voor het jaar 1998 (25600-VII);
- het wetsvoorstel Vaststelling van de begroting van de uitgaven en de ontvangsten van het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (XIV) voor het jaar 1998 (25600-XIV);
- het wetsvoorstel Eenmalige uitkering aan gewezen militairen die meer dan twee doch minder dan vijf jaren hebben gediend (Uitkeringswet tegemoetkoming twee tot vijfjarige diensttijd veteranen) (25447);
- het wetsvoorstel Aanpassing van bijzondere wetten aan de derde tranche van de Algemene wet bestuursrecht (Aanpassingswet derde tranche Awb I) (25280);
- het voorstel van rijkswet Aanpassing van enkele rijkswetten aan de derde tranche van de Algemene wet bestuursrecht (Aanpassingswet rijkswetten derde tranche Awb) (25319, R1592);

de gezamenlijke behandeling van:
- het voorstel van rijkswet Goedkeuring van het op 29 mei 1993 te 's-Gravenhage tot stand gekomen Verdrag inzake de bescherming van kinderen en de samenwerking op het gebied van de interlandelijke adoptie (Trb. 1993, 197) (24810, R1577);
- het wetsvoorstel Uitvoering van het op 29 mei 1993 te 's-Gravenhage tot stand gekomen verdrag inzake de bescherming van kinderen en de samenwerking op het gebied van de interlandelijke adoptie en, in verband daarmee, wijziging van de Wet opneming buitenlandse pleegkinderen en enige andere wetten (24811);
- het voorstel van rijkswet Wijziging van de Rijkswet op het Nederlanderschap in verband met de uitvoering van het op 29 mei 1993 te 's-Gravenhage tot stand gekomen verdrag inzake de bescherming van kinderen en de samenwerking op het gebied van de interlandelijke adoptie (24812, R1578).

Ik stel voor, de stukken 23085, nr. 15, 24126, nrs. 16 en 17, en 25000-VIII, nr. 120 voor kennisgeving aan te nemen.

Overeenkomstig de voorstellen van de voorzitter wordt besloten.

De **voorzitter**: Ik deel mede, dat de vaste commissie voor Nederlands-Antilliaanse en Arubaanse Zaken tot haar voorzitter heeft gekozen het lid Van Oven.

Tot slot deel ik mede, dat mij is gevraagd de stemmingen van hedenavond c.q. morgenochtend te beperken tot de moties voorgesteld bij de algemene politieke beschouwingen.

Ik stel daarom voor, alle overige geagendeerde stemmingen te verplaatsen naar aanstaande dinsdag.

Daartoe wordt besloten.

De **voorzitter**: Het woord is aan mevrouw Augusteijn.

Mevrouw **Augusteijn-Esser** (D66): Mijnheer de voorzitter! Voor volgende week 23 september staan de Natuurbeschermingswet en de Flora- en faunawet op de agenda. Reeds enige weken geleden heeft mijn fractie gemeld aan de griffie dat er problemen waren in verband met het in het buitenland zijn van woordvoerders. Ik doe een beroep op de Kamer om beide wetten niet op dat tijdstip te behandelen en de behandeling een week uit te stellen.

De heer **Van Middelkoop** (GPV): Voorzitter! Ik ben weliswaar niet in het buitenland, maar ik heb wel koninkrijksverplichtingen. Volgende week is er een Contactplan-bijeenkomst met onze collega's van de Antillen en Aruba. Namens mijn fractie ben ik woordvoerder voor de Flora- en faunawet. Het zou mij buitengewoon goed uitkomen als dit onderwerp niet volgende week wordt geagendeerd.

De heer **Blauw** (VVD): Voorzitter! De vaste commissie voor Landbouw, Natuurbeheer en Visserij heeft een paar keer gesproken over de wijze van behandeling en het tijdstip. Het is namens een unanieme commissie dat ik u een paar keer heb verzocht om het volgende week te behandelen. Ik handhaaf dat voorstel.

Mevrouw **Vos** (GroenLinks): Mijn fractie ondersteunt het verzoek van D66. Wij vonden het een plotselinge agendering.

De **voorzitter**: Ik ga niet op ad-hocbasis scheidsrechter spelen tussen een aantal woordvoerders en de vaste commissie. Ik verzoek de voorzitter van de vaste commissie overleg te plegen met de woordvoerders om te bezien of er een oplossing is te vinden overeenkomstig hun verzoek dan wel dat vastgehouden moet worden aan de beslissing van de vaste commissie in de procedurevergadering. Het kan gebeuren en marge of in een pauze van de algemene politieke beschouwingen. Later op deze dag kan een definitieve beslissing worden genomen.

Aldus wordt besloten.